

Розділ 8. Міжнародні розрахунки і банківське обслуговування зовнішньоекономічної діяльності

8.1. Сутність міжнародних розрахунків

Міжнародні розрахунки – це грошові розрахунки між установами, підприємствами, банками та окремими особами, пов'язані з рухом товарно-матеріальних цінностей та послуг у міжнародному обороті [104].

Зовнішня торгівля є основою для проведення міжнародних розрахунків, оскільки саме у ній виявляється відносно відокремлена форма руху вартостей у міжнародному обороті через розбіжності в часі виробництва, реалізації та оплати товарів, а також завдяки територіальній розрізненості ринків збуту.

Міжнародні розрахункові операції проводяться за грошовими вимогами і зобов'язаннями, що виникають при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності між державами, суб'єктами господарювання, іншими юридичними особами та громадянами, які перебувають на території різних країн. Тобто суб'єктами міжнародних розрахунків є експортери, імпортери і банки, які вступають у відносини, пов'язані з рухом товаророзпорядчих документів та операційним оформленням платежів (ст. 344 Господарського кодексу).

Процес проведення міжнародних розрахунків регулюється нормами міжнародного права, банківськими звичаями і правилами, умовами зовнішньоекономічних контрактів, валютним законодавством країн - учасниць розрахунків. До нормативно-правових актів міжнародного права, розроблених міжнародними організаціями, можна віднести, наприклад, Конвенцію, якою запроваджено Уніфікований Закон про переказні векселі та прості векселі (1930 р.) [87], Конвенцію про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі (1930 р.) [84], Конвенцію про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів (1930 р.) [85], Конвенцію, що має на меті вирішення деяких колізій законів про чеки (1931 р.) [88], Конвенцію про гербовий збір стосовно чеків (1931 р.) [86], Конвенцію про міжнародні переказні векселі і міжнародні прості векселі (1988 р.) [89], Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про незалежні гарантії та резервні акредитиви (1995 р.) [90].

Міжнародні звичаї, що застосовуються в банківській практиці, відображені в збірниках Міжнародної торговельної палати (МТП). Це, зокрема, Уніфіковані правила по інкасо (в редакції 1995 р.) [103],

Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів (у редакції 1993 р.) [128], Уніфіковані правила міжнародної торговельної палати для гарантій за першою вимогою.

Міжнародні розрахунки в іноземній валюті здійснюються з урахуванням положень Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [23].

Важливу роль у здійсненні міжнародних розрахунків (хоч вони і носять характер рекомендацій) відіграють Типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів), затверджені постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 21 червня 1995 р. № 444 [34].

На стан міжнародних розрахунків впливає цілий комплекс чинників, до яких належать [104]:

- політичні та економічні відносини між країнами;
- позиція країни на товарних та грошових ринках;
- ступінь використання та ефективність державних заходів щодо зовнішньоекономічного регулювання;
- валютне законодавство;
- міжнародні торговельні правила та звичаї;
- регулювання міждержавних товарних потоків, послуг і капіталів;
- різниця в темпах інфляції в окремих країнах;
- стан платіжних балансів;
- банківська практика;
- умови зовнішньоторговельних контрактів і кредитних угод;
- конвертованість валют.

Типи міжнародних розрахунків:

1. Національною валютою: торгові, кредитні і платіжні угоди між країнами; напряму.

2. Міжнародною колективною валютою (СПЗ, євро): торгові, кредитні і платіжні угоди в межах інтеграційних угруповань країн.

3. Клірингові розрахунки: міжнародні платіжні угоди клірингового типу – угода між урядами двох і більше країн при обов'язковому взаємному заліку міжнародних вимог і зобов'язань.

4. Золото використовується в міжнародних розрахунках опосередковано на ринку золота.

Для здійснення міжнародних розрахунків використовуються комерційні документи: коносамент, накладна, рахунок-фактура, страхові документи (страховий поліс, сертифікат), документ про право власності та інші комерційні документи. Фінансовими документами, що використовуються для проведення міжнародних розрахунків, є

простий, переказний вексель; боргова розписка; чек та інші документи, що використовуються для одержання платежу.

Способи платежу визначаються залежно від механізму оплати товару відносно моменту його фактичної поставки, а саме:

- ✓ платіж готівкою;
- ✓ авансовий платіж;
- ✓ платіж у кредит.

Платіж готівкою здійснюється через банк під час передання продавцем товаророзпорядчих документів або самого товару покупцю. Це означає, що товар повністю оплачується від моменту його готовності до експорту до моменту його переходу в розпорядження покупцю [104]. Платіж готівкою у міжнародному платіжному обороті не означає, що розрахунки ведуться наявними грошовими знаками (банкнотами). Вони практично тут не застосовуються. У цьому разі поняття «готівковий платіж» використовується як протиставлення авансовому і кредитному способам платежу.

Особливості готівкових розрахунків:

– Розрахунок готівкою не припускає посередників між експортером і імпортером, а заснований на постійному міжособовому контакті суб'єктів розрахунків або їх представників;

– Можливий ризик невиконання експортером зобов'язань, покладених на нього в договорі;

– Готівковий розрахунок може бути укритий від держави;

– Необов'язкове оформлення договору купівлі-продажу. У такому разі, розрахунок називається „безпаперовим”, оскільки відсутня звітність про виконаний акт купівлі-продажу;

– Готівковий розрахунок - це єдиний вид розрахунку, який також може бути умовою платежу, тобто, наприклад, „якщо оплата буде проведена готівкою, то імпортер одержує знижку у розмірі 5% від суми договору”.

Сьогодні готівкові платежі в міжнародних розрахунках практично не використовуються, оскільки це дуже незручний спосіб платежу.

Авансові перерахунки як спосіб платежу передбачають виплату покупцем погоджених у контракті сум до передання товаророзпорядчих документів і самого товару в розпорядження покупця. а найчастіше - під час виконання замовлення.

Авансовий платіж відіграє подвійну роль. З одного боку, авансом імпортер кредитує експортера, а з іншого — забезпечує виконання зобов'язань, узятих імпортером за контрактом. Якщо після виконання замовлення покупець відмовляється від приймання цього

товару, експортер може використати аванс для відшкодування своїх збитків.

Аванс може надаватися в грошовій і товарній формах. Аванс у товарній формі передбачає надання замовником-імпортером сировини і комплектуючих, необхідних для виконання замовлення (при цьому використовуються митні режими переробка на митній території або поза нею). Аванс у грошовій формі визначається у відсотках до контрактної вартості замовлення і передбачає сплату покупцем узгодженої за контрактом суми в рахунок належних за договором платежів до відвантаження товару (надання послуги), а іноді навіть до початку виконання контракту.

Платіж у кредит передбачає, що покупець оплачує суму, обумовлену в контракті через якийсь час після поставки товару. Таким чином, продавець надає покупцеві комерційний (товарний) кредит. Оскільки цей кредит надається однією фірмою іншій, то такий кредит називається ще фірмовим товарним кредитом.

Досить поширеною формою кредиту є **кредит з опцією негайного платежу**. Його сутність полягає в такому: якщо імпортер скористається правом відстрочки платежу за куплений товар, то він втрачає знижку з ціни товару, яка надається у разі негайної оплати. Ця умова зазвичай обумовлюється в контракті, а також в акредитиві, якщо використовується акредитивна форма розрахунків.

Кредити можуть надаватися на короткий чи тривалий період. Користування кредитом передбачає сплату відсотків покупцем товару. У контракті обумовлюються:

- вартість кредиту, яка вимірюється у відсотках річних;
- строк користування кредитом;
- строк погашення кредиту;
- пільговий період, протягом якого за кредитом не сплачуються відсотки.

Кредит надається тільки за наявності у продавця достатньої кількості резервного капіталу. Межа кредиту, тобто максимальний його розмір, не може перевищувати 10% від капіталу покупця. Кредит надається не на всю суму контракту, а на 80 - 85%, решту контракту покупець сплачує авансом, що дає змогу продавцю відшкодувати частину своїх витрат, до погашення покупцем своїх зобов'язань за контрактом.[104]

Способами запобігання неплатежам або затримкам платежів є гарантійні листи першокласних банків, підтверджені (резервні) акредитиви відомих банків, векселі, банківські акцепти та аваль векселів, чеків.

8.2. Форми розрахунків у міжнародній сфері

Форми платежу (розрахунків) — це врегульовані законодавством країн-учасниць способи виконання грошових зобов'язань за зовнішньоторговельним контрактом. Форма розрахунків є способами оформлення, передачі і оплати товаросупровідних і платіжних документів, що склалися в міжнародній комерційній і банківській практиці. Порядок здійснення форм міжнародних розрахунків регулюється міжнародними документами, які розробляються спеціально створеними організаціями — Міжнародною торговельною палатою, Комісією з права міжнародної торгівлі ООН тощо.

Форми міжнародних розрахунків умовно поділяються на документарні (акредитиви та інкасо) та недокументарні (платіж на відкритий рахунок, авансові платежі, банківський переказ, векселі та чеки). Вибір конкретної форми розрахунків, за допомогою якої здійснюватимуться платежі за зовнішньоторговельним контрактом, визначається угодою сторін — партнерів по зовнішньоторговельній операції.

Форми міжнародних розрахунків, що використовуються, відрізняються за часткою участі комерційних банків в їх проведенні, а саме: мінімальна частка участі банків передбачається при здійсненні банківського переказу, тобто виконання платіжного доручення клієнта; більш значна частка участі банків при проведенні інкасової операції — контроль за передачею, пересилкою товаросупровідних документів і видачею їх платнику відповідно до умов довірителя; максимальне втручання банків у розрахункову операцію — при розрахунках акредитивами, що виражається в наданні одержувачу (бенефіціару) платіжного зобов'язання, що реалізується при дотриманні умов, що містяться в акредитиві.

Країни світу використовують як документарні, так і недокументарні форми розрахунків, оскільки їх характеризує простота та дешевизна. Країни з розвинутою ринковою економікою використовують переважно недокументарні форми розрахунків. Документарні розрахунки використовуються в розрахунках з країнами третього світу, з деякими країнами Східної Європи. Це дає можливість значно зменшити ризик неплатежу або непостачання товару.

В українській зовнішньоторговельній практиці широко використовуються документарні форми розрахунків. З розвинутими країнами Західної Європи, Північної Америки, Японією, які

враховують підвищений ризик України та низьку платоспроможність українських партнерів, при розрахунках за імпортерними операціями використовуються документарні акредитиви. При експортних операціях українські підприємства та банки використовують акредитиви в розрахунках з країнами третього світу, платоспроможність яких оцінюється низько. Водночас багато українських підприємств використовують і недокументарні форми розрахунків.

До недокументарних форм розрахунків відносяться: платіж на відкритий рахунок, авансові платежі, банківський переказ, векселі та чеки. Розглянемо більш детально механізм використання кожного.

Авансовий платіж — це грошова сума або майнова цінність, яка передається покупцем-імпортером продавцю-експортеру до відвантаження товару в рахунок виконання зобов'язань за контрактом.

Авансовий платіж виконує такі *функції*:

- кредитування імпортером експортера;
- забезпечення зобов'язань, які прийняті імпортером за контрактом.

Формами, в яких може виступати аванс, як зазначалось, є товарна та грошова.

Авансові платежі використовують у таких випадках[104]:

- експортер не впевнений у платоспроможності імпортера;
- нестабільна в країні покупця економічна та політична ситуація;
- при поставці дорогого обладнання, яке виготовлене за індивідуальним замовленням;
- при поставках рідкісних дефіцитних товарів, а також товарів стратегічного призначення;
- при тривалих строках дії контракту.

Розмір авансу залежить від мети авансу, характеру та новизни товару, його вартості, строку виготовлення тощо. Аванс може надаватися як у розмірі повної вартості контракту, так і у вигляді частки, відповідного відсотка від неї.

Завдаток видається в рахунок суми, яка вказана в договорі. У разі невиконання угоди контрагентом, що дав завдаток, він втрачає повну його суму. Якщо ж невиконання зобов'язань за контрактом виявиться з боку сторони, що отримала завдаток, то ця сторона зобов'язана повернути його у подвійному розмірі. Таким чином, завдаток не звільняє сторону, яка не виконала договір, від відшкодування збитків іншій стороні. [104]

Відступні є обумовленою в договорі сумою, сплативши яку, контрагент звільняється від взятих на себе зобов'язань за контрактом без відшкодування додаткових збитків іншій стороні.

Авансовий платіж найвигіднішим є для експортера, оскільки у цьому випадку він захищений від ризику того, що іноземний покупець відмовиться або буде неспроможним заплатити за товар, який йому вже відвантажили. Недоліки цієї форми розрахунків стосуються більше імпортерів оскільки існує ризик того, що експортер не доставить товар чи доставить несвоєчасно та зовсім іншої якості чи специфікації; ризик недотримання асортименту товару, що поставляється, а також умов пакування, що може призвести до визначення товару некондиційним.

Платіж на відкритий рахунок передбачає ведення партнерами один для одного відкритих рахунків, на яких обліковуються суми поточної заборгованості. Експортер поставляє покупцеві товар разом із товаророзпорядчими документами і записує у своїх бухгалтерських документах у дебет відкритого покупцеві рахунку суму покупки.

Імпортер записує суму відвантаження в кредит рахунку постачальника. Протягом обумовленого в контракті терміну імпортер мусить оплатити вартість товару через банківський переказ чека або векселя строком платежу за пред'явленням. Після оплати сторони роблять у своїх бухгалтерських документах оборотні записи. [130]

За відкритим рахунком розраховуються здебільшого за товари, поставлені на консигнацію, а також під час продажу запасних частин до раніше поставленого устаткування або машин. Ця форма розрахунків найдешевша і характеризується відносною простотою виконання. При використанні такого платежу здійснюються наступні кроки:

- експортер відвантажує товар та відправляє документи на адресу імпортера;
- експортер заносить суму вартості вантажу на дебет відкритого на покупця рахунка;
- імпортер здійснює аналогічний запис у кредит рахунка імпортера;
- після оплати товару експортер та імпортер роблять компенсуючі проведення.

Ця форма розрахунків передбачає ведення контрагентами великого обсягу роботи з обліку продажу.

Особливостями цієї форми розрахунків є те, що товаророзпорядчі документи надходять до імпортера прямо, минаючи

банк, тому весь контроль за своєчасністю платежів покладається на плечі учасників угоди, передусім експортера; рух товарів випереджає рух валютних коштів.

Для експортера платіж на відкритий рахунок є найризикованішою операцією, тому що в нього немає ніяких гарантій, що імпортер урегулює свою заборгованість в обумовлений строк. Після того як усі права на товар перейшли до імпортера, експортеру залишається тільки покладатися на платоспроможність та порядність покупця. Для досягнення більшої надійності платежу експортери наполягають на виставленні на свою користь платіжних гарантій. І навпаки така форма розрахунків найбільш вигідна для імпортера, оскільки він здійснює оплату лише при отриманні товару. Таким чином відсутній ризик непоставки товару.

Невелике зниження ризику несплати для постачальника при використанні відкритого рахунку можливе, якщо контрагенти поперемінно виступають у ролі продавця і покупця, і невиконання зобов'язань одним із них може викликати аналогічні дії другого. У зв'язку з цим така форма розрахунків використовується досить рідко при односторонніх поставках і частіше – при двосторонніх.

Банківський переказ — це розрахункова банківська операція, яка являє собою доручення комерційного банку своєму банку-кореспонденту сплатити відповідну суму грошей на прохання та за рахунок переказувача іноземному отримувачу (бенефіціару) із зазначенням способу відшкодування банку-платнику сплаченої ним суми. В основі цієї операції є пересилання платіжного доручення, тобто розрахункового документу, який містить доручення платника банку, що його обслуговує, здійснити переказ указаної в ньому суми грошових коштів зі свого рахунка на рахунок одержувача, одного банку іншому.

Банки несуть мінімальну відповідальність при банківському переказі (поставка товару, передавання документів, а також сам платіж не входить у функції банку до моменту подання платіжного доручення), відповідно і стягують мінімальну комісійну винагороду. Комісію, як правило, бере банк імпортера з переказодавця (розмір комісії визначається банком і виражається у відсотках).

Схема розрахунку платіжними дорученнями відображена на рис. 8.1.

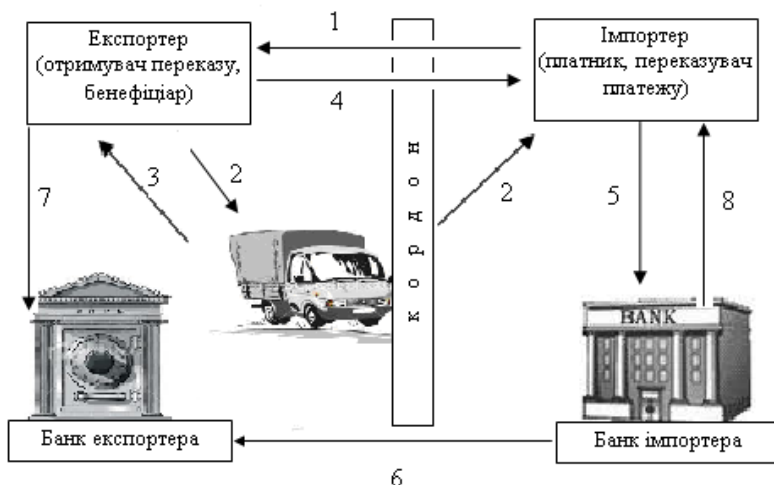

Рис.8.1. Схема розрахунку за допомогою банківського переказу

Схема містить такі кроки:

1 — укладання контракту купівлі-продажу. В розділі «Умови платежу» вказується, що розрахунки за поставлений товар робитимуться у формі банківського переказу;

2 — експортер відвантажує товар;

3 — експортер отримує товарні документи від перевізника;

4 — експортер відправляє повідомлення про відвантаження та інші комерційні документи імпортеру (отримання товару);

5 — заява на переказ;

6 — платіжне доручення від імені банку імпортера на переказ іноземної валюти;

7 — перевірка банком експортера правильності платіжного доручення, списання грошей з рахунка банку імпортера, зарахування отриманої суми на рахунок експортера, витяг з розрахункового рахунка про зарахування суми;

8 — витяг з розрахункового рахунка про списання суми.

Це схема банківського переказу за фактично поставлений товар. Вона надає більше переваг імпортеру ніж експортеру, бо імпортер отримує товар і документи, як правило, до моменту оплати.

У міжнародній банківській практиці використовують і інший вид банківського переказу – оплату авансу за контрактом. А саме, у

розділі „умови платежу” контракту міститься положення про переказ деякого відсотка вартості контракту авансом (як правило 10-30%), тобто до початку відвантаження товару експортером, а оплата залишку здійснюється за фактично поставлений товар. Такий вид банківського переказу є менш вигідним для імпортера, оскільки утворює ризик неповернення/втрати авансу у разі непоставки товару експортером. У цьому випадку використовується або банківська гарантія на повернення авансу (комісія за надання такої гарантії складає 10-15% суми гарантії) або здійснюється умовний переказ, тобто переказ авансу з умовою, що банк експортера (бенефіціара) здійснить фактичне перерахування авансу на його рахунок тільки після подання транспортного документа.

У розрахунках як торговельного, так і неторговельного характеру використовуються чеки, векселі та пластикові картки. Векселі та чеки застосовуються як самостійні засоби платежу, так і в поєднанні з іншими формами міжнародних розрахунків.

Розрахунковий чек — це документ, який містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунка (чекодавця) банку перевести вказану в чеку грошову суму одержувачу (чекодержателеві).

Чек зручний для розрахунків тоді, коли імпортер боїться віддати гроші до того, як одержить товар, а експортер не хоче передати товар до одержання гарантій платежу. Використання чека дозволяє заощаджувати обігові кошти — готівку та прискорити платежі, оскільки всі чеки оплачуються після подання.

Учасниками при розрахунках чеками є чекодавець (боржник за зобов'язаннями), платник (банк), чекодержатель (кредитор за зобов'язанням).

Схема розрахунку чеками наведена на рис. 8.2.

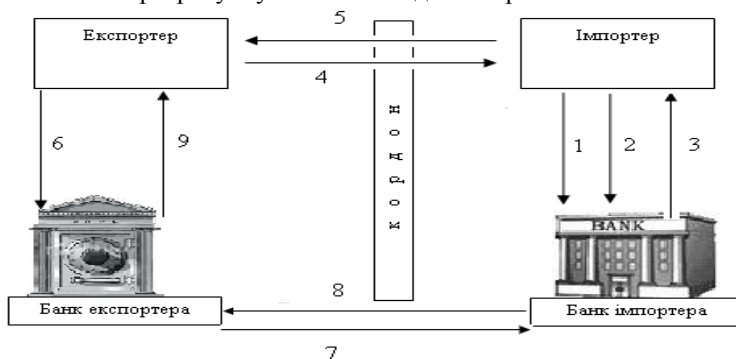

Рис. 8.2. Механізм розрахунку чеками

Схема містить такі кроки:

- 1 — платіжне доручення для депонування коштів;
- 2 — заява на отримання чекової книжки;
- 3 — видача чекової книжки;
- 4 — товар, роботи, послуги;
- 5 — чек;
- 6 — реєстр чеків для оплати;
- 7 — вимога на оплату;
- 8 — перерахування коштів;
- 9 — повідомлення про перерахування коштів.

Чек передається однією особою іншій шляхом внесення до нього передавального надпису (індосаменту), який здійснюється на зворотному боці чека та підписується особою, яка зробила цей надпис (індосаментом).

Чек за умови передачі від однієї особи до іншої може бути:

– *іменний*, або чек на користь певної особи. Він не може бути переданий за допомогою звичайного індосаменту. Його передача здійснюється шляхом передавального надпису конкретній особі;

– *ордерний*, тобто виписаний на користь певної особи чи за його наказом. Чек передається за допомогою індосаменту із застереженням «Наказу» чи без нього. У міжнародному платіжному обороті цей вид чека найчастіше використовується;

– *чек на пред'явника* виписується пред'явникові і може бути переданий іншій особі як з індосаментом, так і без нього. Цей чек, як правило, виставляється клієнтом на свій банк. При використанні цього виду чека він висилається чекодавцем своєму зарубіжному партнерові за кордон, який після отримання виставляє його своєму банку для кредитування свого розрахунку. Тобто чекодавець здійснює платіж прямо своєму партнерові. Для цього платежу характерна швидкість і тому він також широко використовується при зовнішньоторговельних операціях.

Залежно від чекодавця чеки поділяються на банківські та фірмові.

Фірмовий чек — це чек, виписаний фірмою на одержувача. Як правило, такий чек виписується в іноземній чи в національній валюті на пред'явника і виставляється фірмою на свій банк. Оплата за ним проводиться за рахунок коштів чекодавця. Фірмові чеки використовуються на фірмових бланках клієнтами банку. Проте такі чеки не дають повної гарантії отримання коштів. У зв'язку з цим зросло використання банківських чеків.

Банківський чек — це чек, виписаний банком на свій банкореспондент. У тексті чека немає найменування фірми-чекодавця, а чекодавцем виступає банк боржника. Оплата за чеком здійснюється за рахунок коштів банку чекодавця на його рахунках у банкореспонденті за кордоном. Найчастіше використовуються банківські ордерні чеки. Ризик невиплати за банківським чеком надзвичайно малий. Крім того, виплату грошей за таким чеком не можна припинити.

У *розрахунках неторговельного характеру* використовуються дорожні та єврочеки.

Дорожній чек, або туристичний – це платіжне доручення виплатити зазначену у чеку суму власнику, підпис якого є на дорожньому чеку у момент його продажу. У момент пред'явлення чека до оплати власник знову ставить свій підпис на дорожньому чеку і лише при ідентичності підписів проводиться його оплата. Дорожні чеки є іменними. Розрахунки ними, як правило, проводяться на базі інкасо. Дорожній чек не є законним платіжним засобом, їх придбання і прийняття в оплату забезпечується угодою емітента з відповідними організаціями (найчастіше з туристичними організаціями). [104]

У європейських країнах використовуються єврочеки (чек, який приймається до оплати у країні учасниці Європейської банківської системи “Єврочек”). Єврочеки видаються їх власнику без попереднього грошового внеску і оплачуються за рахунок банківського кредиту строком до одного місяця. Оплачений чек повинен повернутися в банк, який його видав, протягом 20 днів з дня оплати. Разом з бланками єврочеків клієнту видається єврочекова картка, яка дає можливість виписувати гарантовані єврочеки. Картки дійсні протягом трьох років.

В практиці міжнародних розрахунків приватного характеру дедалі більшого значення набувають *пластикові картки*. Банківська платіжна картка є ідентифікаційним засобом, за допомогою якого держателю картки надається можливість здійснити оплату товарів і отримати готівку.

Ідентифікування держателя картки здійснюється нанесенням номера та терміну дії картки, ім'я та прізвища власника, зразка його підпису. Цей метод може бути реалізований лише у спеціально обладнаних місцях.

Пластикові картки бувають двох видів: дебетні та кредитні.

Дебетні картки використовуються для оплати товарів та послуг за допомогою прямого списання певної суми грошей з

банківського рахунку клієнта. Вони є простим та універсальним заміником готівкових грошей.

Кредитна картка дає змогу для її власника здійснити оплату товарів та послуг за рахунок банківських позичок чи кредиту компанії – емітента кредитної картки. До операцій, які можна здійснити за допомогою кредитних карток, відносять: оплату товарів та послуг, отримання готівки через банкомати, отримання позики, а також страхування від нещасних випадків під час подорожі.

За характером рахунків розрізняють[80]:

1) власну картку, яка дає можливість фізичній особі розпоряджатися власним картковим рахунком;

2) корпоративну картку (дає змогу фізичній особі розпоряджатися картковим рахунком юридичної особи).

За технічними параметрами:

1) картки з магнітною стрічкою (містить на зворотній стороні закодовану магнітну доріжку з певною інформацією: банківські реквізити власника, номер рахунку, номер секретного коду, строк дії картки, максимальна сума коштів, якою може скористатися власник);

2) картки з мікропроцесором (існує можливість обробляти інформацію; така картка є безпечнішою, зручною для власника, однак вона дорожча).

Наступна форма недокументарних міжнародних розрахунків – **вексельна**. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18 червня 1991 р. визначає вексель як цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю). При розрахунках із зовнішньоторговельних операцій використовуються два основні види векселів: прості та переказні (тратти).

Простий вексель — це складений за суворо визначеною формою документ, за яким боржник (векселедавець) бере на себе просте, нічим не обумовлене зобов'язання у зазначений строк, в обумовленому місці здійснити платіж кредиторів (векселедержателю) або тому, кому він накаже. При простому векселі платником є сам векселедавець.

Переказний вексель (тратта) — це складений за суворо визначеною формою документ, у якому міститься проста і нічим не обумовлена пропозиція боржника, векселедавця (трасанта) іншій особі, платникові (трасату) в зазначений строк у зазначеному місці здійснити платіж кредитору, векселедержателю (ремітенту) або тому, кому він накаже. Іншими словами, переказний вексель — це

письмовий наказ здійснити платіж певній особі у певний строк, який виставляється експортером на іноземного імпортера.

Переказний вексель відрізняється від простого тим, що векселедавець сам платіж не здійснює, а переказує цей свій обов'язок на свого боржника (платника за векселем). При розрахунках на умовах комерційного кредиту частіше використовується переказний вексель.

Строк платежу за переказним векселем вказується у вигляді певної дати, періоду від дати векселя або періоду після пред'явлення векселя, проте виставлення переказного векселя зі строком погашення, який визначається як “період після пред'явлення”, не рекомендується, оскільки така умова дає можливість для покупця відстрочити платіж і в такий спосіб штучно продовжувати строк користування кредитом, наданим експортером. Строк платежу у кожному конкретному випадку повинен визначатися умовами угоди між експортером та імпортером. Переказний вексель, у якому не вказаний строк платежу, підлягає оплаті за пред'явленням.

Схема розрахунку за допомогою простого векселя наведена на рис. 8.3.

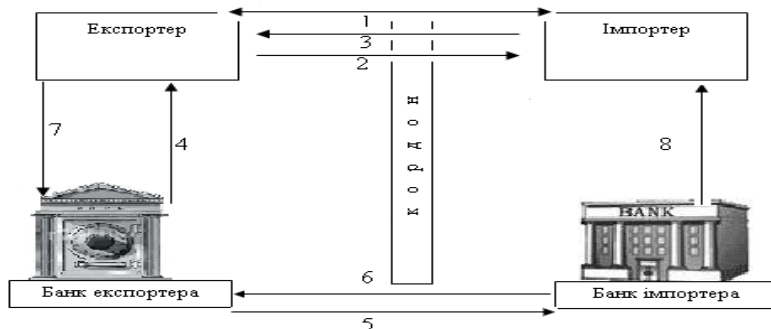

Рис. 8.3. Механізм розрахунків за поставлені в кредит товари за допомогою простого векселя

Схема містить такі кроки:

- 1 — укладення угоди;
- 2 — передача товару з платежем у кредит;
- 3 — виставлення векселя з позначенням строку платежу;
- 4 — після завершення строку платежу передача векселя на інкасо;
- 5 — вексель передається для оплати;
- 6 — гроші поступають на рахунок продавця;

7 — повідомлення про надходження грошей;

8 — повідомлення про платіж за векселем.

При проведенні розрахунків за допомогою переказного векселя беруть участь такі суб'єкти:

- кредитор (трасант, векселедавець) - особа, яка виставляє вексель з наказом здійснити платіж;
- боржник (трасат, платник) — особа, яка отримує наказ заплатити;
- ремітент (векселедержатель, перший покупець векселя) - особа на користь якої видано вексель.

Схема розрахунку за допомогою переказного векселя наведена на рис. 8.4.

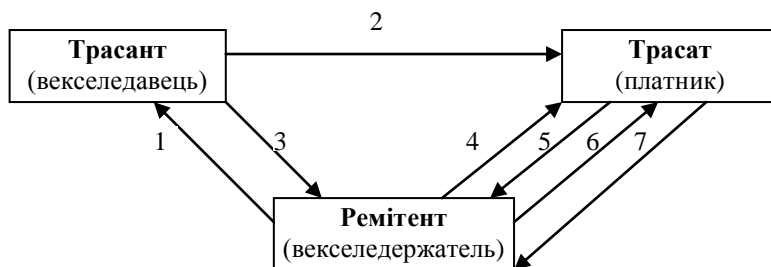

Рис. 8.4. Механізм розрахунків за поставлені в кредит товари за допомогою переказного векселя

Схема містить такі кроки:

- 1 — трасант одержує товар від ремітента;
- 2 — трасант відвантажує цей товар трасату;
- 3 — трасант передає емітенту переказний вексель, де вказано, що платником його боргу перед ремітентом буде трасат;
- 4 — ремітент пред'являє трасату переказний вексель, за яким він сподівається отримати акцепт;
- 5 — трасат робить на векселі напис, який означає його згоду оплатити переказний вексель;
- 6 — ремітент після акцепту пред'являє переказний вексель до сплати;
- 7 — ремітент отримує кошти у вказаний строк.

Залежно від характеру угод, що спричинили появу векселя, розрізняють комерційні та фінансові векселі.

Комерційний вексель з'являється в обігу в результаті реальної угоди з купівлі-продажу цінностей, виконаних робіт, наданих послуг.

Фінансовий вексель виникає внаслідок фінансової операції і засвідчує отримання грошової позики.

Вексель складається за чітко встановленою формою. Його форма та вигляд регламентується певною системою міжнародного та національного вексельного права. У багатьох країнах для уніфікації здійснення операцій з векселями розроблені вексельні формуляри.

У міжнародних розрахунках часто використовуються акцептові векселі. *Акцепт векселя* — це підтвердження трасатом своєї згоди здійснити платіж за векселем. Акцепт векселя здійснюється у вигляді напису на лицьовому боці документа та підписується акцептантом. Необхідність акцепту спричинена тим, що зобов'язання трасата за переказним векселем виникають лише після його акцепту.

Гарантією за простими та переказними векселями є їх авалювання банком. *Аваль* (від фр. *aval* — порука) це гарантія платежу за простим та переказним векселем з боку аваліста, якщо боржник не виконав своїх зобов'язань за векселем. Він здійснюється на лицьовому боці векселя або на додатковому аркуші (алонжі) та підписується авалістом. Аваль виражається словами «Вважати за аваль», «Гарантую», «Як аваліст за...». В авалі відмічається, за кого він видається.

Вексель у міжнародному платіжному обігу є оборотним фінансовим документом, оскільки з передачею векселя іншій особі до нього переходять усі права, вимоги та ризик за цим документом. Передавання векселя здійснюється шляхом передавального напису — індосаменту, який здійснюється на зворотному боці векселя і підписується індосаментом.

Векселі, виписані в одній країні, а підлягають оплаті в іншій, називаються іноземними (зовнішніми). В основі розрахунків при операціях з іноземними векселями важливе значення має вексельний курс.

Вексельний курс — це ціна іноземного векселя у національній валюті. При котируванні короткострокових вексельних курсів за основу береться курс «спот», а при котируванні довгострокових вексельних курсів орієнтуються на курс «форвард».

Для визначення вартості іноземного векселя необхідно знати:

- суму векселя;
- строк векселя;
- день продажу векселя;
- курс векселя;
- облікову ставку за місцем платежу.

Поряд з комерційними векселями використовуються і банківські векселі. *Банківський вексель* — це тратта, яку виставляють банки на своїх іноземних кореспондентів. Імпортери, купуючи ці векселі в національних банків і пересилаючи їх для експортерів, погашають у такий спосіб свої боргові зобов'язання.

Використання векселів може бути передбачено, а іноді і визначатись як обов'язкова умова при застосуванні акредитивної та інкасової форми розрахунків. При таких формах розрахунків використання тратти повинно бути передбачено угодою між партнерами. В інкасовому дорученні та дорученні на відкриття акредитива вказується, що товарні документи передаються імпортеру лише за умови оплати чи акцепту виставленої тратти.

Документарні форми розрахунків

Акредитив (лат. *accreditivus* — довірчий) — це документ, який містить грошове зобов'язання, відповідно до якого банк, що відкрив акредитив за дорученням клієнта (платника) і згідно з його вказівками (банк-емітент), зобов'язується провести платіж у разі подання одержувачем коштів або зазначеною ним особою (одержувач коштів, бенефіціар) документів і виконання інших умов, передбачених акредитивом.

Бенефіціар (від фр. *benefice* - прибуток, користь) особа, на користь якої банк-емітент відкриває документарний акредитив

Акредитив, який використовується при розрахунках за зовнішньоторговельними операціями, незалежно від того, як він названий і позначений (документарний акредитив, акредитив, акредитивний лист тощо), являє собою одностороннє, умовне, грошове зобов'язання банку, видане ним за дорученням клієнта-наказодавця акредитиву (імпортера) на користь його контрагента за контрактом - бенефіціара (експортера). Банк, що відкрив акредитив (банк-емітент), повинен або здійснити бенефіціару платіж (негайно або з розстрочкою), або акцептувати тратти бенефіціара й оплатити їх у строк, або уповноважити інший банк здійснити такі платежі, акцепт чи неогоціацію тратт бенефіціара за умови подання бенефіціаром документів, передбачених в акредитиві, і при виконанні інших умов акредитива.[130]

Функції, що виконує документарний акредитив:

- розрахункова, оскільки акредитив є формою міжнародних розрахунків – це його головна функція.

- захисна, специфіка здійснення розрахунків за допомогою акредитиву забезпечує захист від можливих ризиків, що існують у міжнародній торгівлі, як продавця, та і покупця.

- кредитна, оскільки зобов'язання банку покупця здійснити платіж полегшує продавцеві одержання від свого банку кредиту.

У світовій торгівлі за допомогою акредитиву здійснюється до 80% платежів. Це пов'язано з тим, що документарний акредитив є найменш ризикованим та найбільш дійовим інструментом забезпечення платежів. У країнах, де контролюється зовнішня торгівля, застосування акредитиву часто є необхідною умовою для здійснення експортно-імпортних операцій.

Сутність акредитиву полягає в одержуванні продавцем твердих гарантій платежу, а покупцем — повноцінних прав на відвантажений товар. Це можливо, коли гроші перераховуються платником лише при виконанні його контрагентом визначених умов, що і створює переваги, які має продавець, який домовився з покупцем щодо акредитивної форми оплати. Тому акредитив часто розглядається не тільки як форма розрахунків, але і як своєрідне забезпечення платежу за товари (роботи, послуги).

Використання акредитивів для міжнародних розрахунків регламентується Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів, розроблених Міжнародною торговельною палатою, до яких приєдналися понад 160 країн світу, серед них — Україна. Уніфіковані правила визначають основні поняття та види акредитивів, способи та порядок застосування, обов'язки та відповідальність банків, вимоги до документів, що подаються разом з акредитивом, а тому в кожний документарний акредитив обов'язково включається застереження, що Правила є невід'ємною складовою частиною такого акредитиву.

В Україні використання акредитива в міжнародних розрахунках регулюється «Положенням про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями».

У розрахунках при акредитивній формі беруть участь:

– імпортер, який звертається до банку з проханням про відкриття акредитива;

– банк-емітент, який відкриває акредитив за дорученням клієнта;

– авізуючий банк, якому доручається інформувати експортера про відкриття в його користь акредитива і передати його текст, засвідчивши його оригінал;

– бенефіціар-експортер, якому адресовано акредитив і на користь якого буде здійснено платіж.

Процедура здійснення акредитивної операції поділяється на три фази.

1 фаза. Угода про відкриття акредитива. Розглядається пропозиція щодо умов поставки товару. Експортер надає потенційному покупцеві свою пропозицію і під час переговорів з покупцем обговорює умови акредитива.

2 фаза. Доручення на відкриття акредитива. Ця фаза пов'язана з підписанням умов поставки товару та його оплати. Імпортер дає експортеру замовлення на поставку товару, відповідно підписавши договір з купівлі-продажу. Водночас він дає своєму банку доручення на відкриття акредитива.

3 фаза. Використання акредитива. Експортер відвантажує замовлений товар і надає банку документи на оплату.

Розрахунки акредитивами здійснюються за схемою, яка наведена на рис. 8.5.

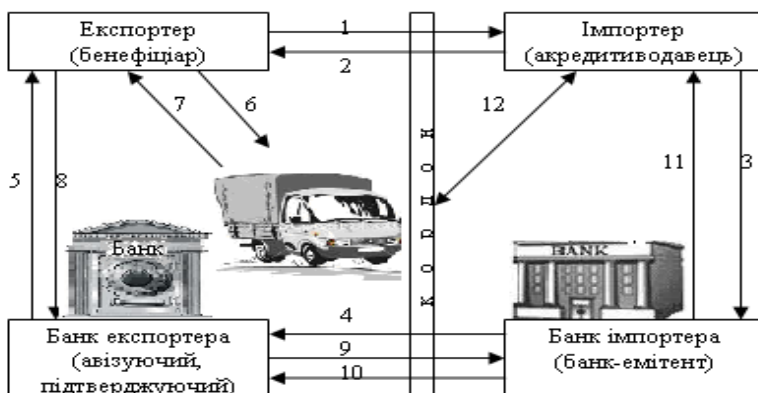

Рис. 8.5. Схема розрахунку за документарним акредитивом

Послідовність дій при оформленні акредитиву передбачає:

1 – укладання зовнішньоекономічного договору; домовленість, що розрахунки буде здійснено у формі документарного акредитиву;

2 – повідомлення імпортера стосовно підготовки товару до відвантаження;

3 - одержавши повідомлення експортера, імпортер подає своєму банку доручення про відкриття акредитиву;

4 - після оформлення відкриття акредитива банк-емітент направляє акредитив авізуючому банку експортера (іноземному банку, що обслуговує), який перевіряє його достовірність і сповіщає експортера про відкриття та умови акредитива;

5 - відкритий акредитив передається експортеру (бенефіціару), який перевіряє відповідність його умовам контракту;

6 - експортер відвантажує товар імпортеру, якщо згоден з умовами відкритого на його користь акредитива;

7 - експортер отримує від перевізника транспортні документи;

8 - передача експортером транспортних та інших документів, передбачених умовами акредитива, у свій банк (авізуючий);

9 - банк експортера перевіряє всі документи щодо їх відповідності умовам акредитива та надсилає їх банку-емітенту для оплати або акцепту. У супроводжувальному листі зазначається порядок зарахування виручки на рахунок експортера;

10 - банк-емітент перевіряє документи та здійснює платіж банку експортера. На суму платежу дебетується рахунок імпортера, а банк експортера зараховує відповідні кошти на рахунок експортера;

11 - імпортер одержує від банку емітента всі комерційні документи;

12 - імпортер за комерційними документами одержує у власність товари від перевізника.

Відповідно до Уніфікованих правил у практиці міжнародних розрахунків можуть застосовуватись різні види, форми та конструкції документарних акредитивів – таблиці 8.1-8.2.

Таблиця 8.1.

Форми акредитиву

Форма акредитиву	Характеристика
Авізований акредитив	Акредитив, за яким банк-емітент звертається з дорученням до іншого банку (авізуючого), щоб сповістити бенефіціара про відкриття акредитиву без будь-якого зобов'язання як із боку авізуючого банку, так і з боку банку-емітента
Відзивний акредитив	Акредитив, який може бути в будь-який час змінений, або відзваний (анульований) банком-емітентом за дорученням імпортера. За таких умов банк-емітент має сплатити банку, уповноваженому здійснити платіж, певну суму компенсації. Його відкриває банк імпортера, а банк експортера підтверджує цей акредитив. Відзивний акредитив не надає експортеру достатньої гарантії

Безвідзвний акредитив	<p>Не може бути змінений або анульований без угоди зацікавлених сторін. Він дає експортеру високий ступінь гарантії того, що його поставки, послуги будуть оплачені, як тільки він виконає умови акредитиву. Безвідзвні акредитиви з точки зору додаткових гарантій платежу поділяються на підтверджені та непідтверджені.</p> <p>Підтвердження акредитива здійснюється через надання гарантії платежу іншим (третім) банком, який бере на себе зобов'язання сплатити за документами, що відповідають умовам акредитива, в разі, якщо це не зможе зробити банк-емітент. Підтверджені власним банком акредитив надає більше гарантії експортеру.</p> <p>При здійсненні розрахунків за непідтвердженим акредитивом відповідальність за виконання платежу несе тільки банк-емітент. Банк-експортера лише авізує бенефіціару відкриття акредитива. Він не бере власного зобов'язання його проводити у документах за свій рахунок. Бенефіціар погоджується на безвідзвний непідтверджений акредитив, якщо політичний ризик і ризик переказування коштів незначні і це дає змогу провести операцію швидко</p>
Покритий акредитив	Акредитив, при відкритті якого банк-емітент попередньо надає в розпорядження виконуючого банку валютні кошти (покриття), що належить імпортеру, на суму акредитива на термін дії зобов'язань банку емітента з умовою можливості їх використання для платежів за акредитивом
Непокритий акредитив	Акредитив, що підтверджуються банками без попередньо зарезервованих ними коштів клієнтів на своїх рахунках для оплати товару (послуги) за акредитивом. Такі акредитиви використовуються тоді, коли банки повністю довіряють один одному та своїм клієнтам, а ризики, пов'язані з переказуванням коштів, мінімальні. На практиці найчастіше використовуються непокриті акредитиви

Якщо форми акредитиву розрізняються за ступенем забезпечення бенефіціара, то види і конструкції акредитиву розрізняються залежно від його використання.

Таблиця 8.2.

Види і конструкції акредитиву

Вид акредитиву	Характеристика
Переказний (трансферабельний) акредитив	<p>Це зобов'язання банку, за яким бенефіціар (перший бенефіціар) може уповноважити обслуговуючий його банк передати своє право на отримання коштів повністю або частково одному або кільком постачальникам (другому бенефіціару). Такий вид розрахунків застосовується тоді, коли бенефіціар не є постачальником або поставка здійснюється через торговельного посередника.</p> <p>Використання переказного акредитива має певні переваги для посередників, а саме він дає змогу посередникові не використовувати свої власні кошти а кредитні можливості банку; переказні акредитиви можуть бути використані в такий спосіб, що покупець залишається невідомою особою першого постачальника</p>
Револьверний акредитив	Використовується, коли покупець віддає розпорядження поставляти замовлений товар частинами через відповідні проміжки часу (договір про поставки партіями). Цей акредитив покриває вартість часткових поставок. Його перевагою є те, що не потрібно на кожну партію товару відкривати новий акредитив, а також отримується економія на канцелярських та інших витратах
Компенсаційний акредитив („бек ту бек“)	Являє собою другий акредитив, який гарантується першим, що називається основним. Бенефіціар за першим акредитивом, як правило, є посередником, який, у свою чергу, відкриває акредитив на користь постачальника товару. У правовому відношенні основний і компенсаційний акредитив не пов'язані між собою і є самостійними різновидами. Однак при відкритті компенсаційного акредитива треба

	враховувати відповідність умов його відкриття умовам основного акредитива
Резервний акредитив (акредитив „стенд-бай”)	За своєю сутністю схожий з умовною гарантією, яка надається банком-емітентом. За його допомогою можуть бути гарантовані такі платежі та послуги, як: виплата за векселями, які підлягають оплаті після пред'явлення; погашення банківських кредитів; оплата товарних поставок; виконання договорів підряду на проведення робіт або надання послуг
Акредитив з червоною умовою	За дорученням імпортера банк-емітент уповноважує авізуючий чи підтверджуючий банк надати бенефіціарові грошовий аванс проти письмового зобов'язання бенефіціара надати документи, що підтверджують факт відвантаження відповідно до умов акредитиву.
Акредитив з оплатою після пред'явлення (платіжний)	Розрахунки з бенефіціаром здійснюються банком-платником безпосередньо після подання документів, які відповідають умовам акредитиву
Акредитив, що передбачає акцепт тратт бенефіціара (акцептний акредитив)	При такому акредитиві бенефіціар може вимагати, щоб після виконання умов за акредитивом, переказний вексель, який він виставив на покупця, був цьому повернений банком-емітентом, що відкрив акредитив, або банком-кореспондентом, що його акцептував. Замість платежу відбувається акцепт тратти
Акредитив, що передбачає неогоцію тратт (комерційний акредитив)	Неогоцію – купівля-продаж векселів та інших цінних паперів, які користуються попитом на ринку. Неогоціючий акредитив виставляється банком-емітентом у його національній валюті та адресований безпосередньо бенефіціару акредитиву. Доставка адресату відбувається в основному через посередництво банку-кореспондента. У кредитному листі, який банк-емітент відправляє бенефіціару з повідомленням, він дає повноваження останньому виставити вексель на нього, на іншого трасата, вказаного в акредитиві
Акредитив з розстрочкою платежу	Бенефіціар отримує платіж не проти наданих документів, а в дещо пізніший термін, який визначений в акредитиві.
Перевідступлення виручки за акредитивом (цесія)	Бенефіціар за акредитивом може перевідступити виручку за акредитивом повністю або частково на користь субпостачальника (зробити цесію)

Основні переваги та недоліки документарних акредитивів (безвідзивних, як найпоширенішої форми) наведено на рис. 8.6. [82]

Рис. 8.6. Переваги та недоліки акредитивної форми розрахунків

В Україні у загальному обсязі міжнародних розрахунків частка операцій з акредитивами кожен рік зростає. Співвідношення імпортно-експортних угод становить 60 на 40%, і така тенденція спостерігається майже в усіх банках. Банки вважають дану форму розрахунків більш надійною і постійно розширюють перелік послуг при здійсненні зовнішньоекономічних розрахунків та наданні банківських гарантій.

Інкасо (італ. *incasso* — виручка, виторг) є банківською розрахунковою операцією, за допомогою якої банк за дорученням свого клієнта (експортера) отримує на підставі розрахункових документів належні клієнтові кошти від платника (імпортера) за відвантажені на адресу імпортера товари і зараховує ці кошти на рахунок клієнта-експортера у себе в банку.

Застосування інкасової форми розрахунків регулюється «Уніфікованими правилами щодо інкасо» ухваленими в 1978 р. Міжнародною торговельною палатою, які розроблені Міжнародною торговельною палатою у Парижі (зараз діє редакція 1996 р., публікація № 522). УПШ регулюють основні права та обов'язки учасників інкасо, визначають види інкасо, порядок подання документів до оплати та

здійснення оплати, акцепту, повідомлення про проведення платежу, акцепту або про неплатіж та інші питання. До УПІ приєдналась більшість країн світу, в тому числі й Україна.

Суть операції полягає в тому, що продавець надає до свого банку документи з інкасовими інструкціями (інструкції для банку покупця, як діяти після отримання документів) для відправки до банку покупця, який після отримання документів передає їх покупцю проти платежу, акцепту векселя або на інших умовах, які вказані в інкасових інструкціях.

Інкасо являє собою тільки інкасування паперів, і банк не гарантує оплату коштів експортеру за відвантажений товар чи надані послуги.

Експортер, щоб зменшити ризик несплати при цій формі, повинен вимагати надання імпортером гарантії платежу, яку видає банк, тобто банківської гарантії.

Документи, які передаються на інкасо:

- ✓ Фінансові - переказові векселя, прості векселя, чеки, платіжні розписки або тому подібні документи, які використовуються для отримання платежу грошима;
- ✓ Комерційні - рахунки, транспортні документи, документи про право власності або тому подібні документи, які не є фінансовими документами.

При розрахунках за допомогою інкасо, на відміну від документарних акредитивів, банки, які беруть участь у розрахунках, не перевіряють отримані документи, а тільки перевіряють за зовнішнім виглядом їх комплектність і відповідність отриманим інкасовим інструкціям.

Залежно від наданих документів, за якими здійснюються розрахунки, розрізняють чисте та документарне інкасо.

Чисте інкасо - це стягнення платежу за фінансовими документами, які не супроводжуються комерційними документами і здійснюється на основі фінансових документів: чеків, векселів, платіжних розписок.

Документарне інкасо – інкасо, за якого платіж чи акцепт переказного векселя здійснюються при наданні рахунків, відвантажувальних документів, документів про право власності або інших документів, що підтверджують підставу платежу чи акцепту векселя (комерційні документи); при наданні зазначених документів і виписаних на їх підставі переказних векселів або інших фінансових документів. До складу документів можуть входити: термінова тратта або тратта на пред'явника; коносамент або інший транспортний

документ; комерційні рахунки-фактури; свідоцтво про походження; страхові поліси або сертифікати. У практиці міжнародних розрахунків частіше використовують документарне інкасо.

Учасниками інкасової операції є :

– довіритель (експортер, трасант) (англ. — principal), який доручає здійснення операцій з інкасо своєму банку. Трасанта також називають принципалом, тобто одержувачем коштів;

– банк-ремітент (англ. — remitting bank), якому довіритель доручає здійснення операції інкасо;

– інкасуєчий банк (англ. — collecting bank) – будь-який інший банк, який бере участь в операції щодо виконання інкасового доручення. Цей банк подає документи платнику і одержує платіж або акцепт;

– представляючий банк (англ. — presenting bank) — банк, що інкасує, який здійснює представлення платникові;

– платник-організація (імпортер, трасат) (англ. — drawee), якій подає документи відповідно до інкасового доручення. Тобто сторона, що здійснює платіж або акцепт за отриманий товар.

Здійснення документарного інкасо умовно поділяють на три фази.

Фаза 1. Домовленість про умови інкасо. Експортер визначає у своїй пропозиції умови платежу або узгоджує їх з покупцем у контракті на купівлю-продаж.

Фаза 2. Видача інкасового доручення та надання документів.

Після укладення зовнішньоекономічного договору продавець відвантажує замовлений товар або безпосередньо на адресу покупця або на адресу посередника. Одночасно він складає всі необхідні документи (рахунок-фактуру, коносамент, страховий сертифікат, свідоцтво про походження товару та ін.) і відправляє їх разом з інкасовим дорученням своєму банку (банку-ремітенту). Банк-ремітент передає документи з необхідними інструкціями інкасуєчому банку.

Фаза 3. Подання документів платнику.

Інкасуєчий банк інформує покупця про надходження документів та умови їх одержання. Він приймає від покупця платіж або акцептований вексель і передає покупцеві документи. Сплачена сума по інкасо переводиться банку-ремітенту, який потім зараховує її на рахунок експортера.

Розрахунки у формі інкасо здійснюються за відповідною схемою (рис. 8.7).

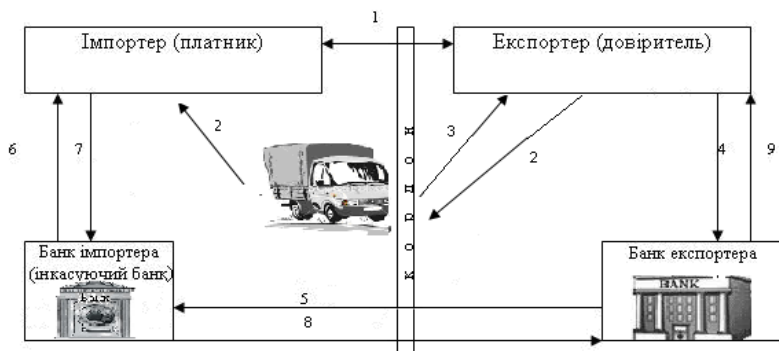

Рис.8.7. Схема здійснення платежів за документарним інкасо

Послідовність дій при проведенні операцій з інкасо:

1 - укладання контракту, в якому сторони обумовлюють – через які банки проводитимуть розрахунки;

2 - експортер здійснює відвантаження товару;

3 - експортер отримує від перевізника транспортні документи;

4 - експортер готує необхідні документи (розрахунки, коносаменти, сертифікати якості, фінансові документи-тратти, чеки тощо) і разом з інкасовим дорученням передає своєму банку.

5 - банк-ремітент після перевірки наданих документів на відповідність вимогам, наведеним в інкасовому дорученні, відправляє їх разом з дорученням банку-кореспонденту країни імпортера. В інкасовому дорученні банк експортера дає інструкції щодо переказування коштів, отриманих від імпортера, або щодо векселів, акцептованих імпортером (якщо такі направляються при інкасовому дорученні).

6 - банк країни імпортера після отримання інкасового доручення та інших документів передає їх покупцеві (імпортеру) для перевірки з метою отримання від нього платежу (або акцепту тратт). Інкасууючий банк може здійснювати подання платнику безпосередньо або через банк-представник. Банк країни імпортера надсилає повідомлення платнику про одержання інкасового доручення та прохання здійснити платіж. Документи видаються платнику тільки проти платежу (акцепту тратти).

7 - банк імпортера одержує платіж від імпортера.

- Сприяє процесу накопичення капіталів в рамках усього світового господарства;
- Прискорює процес реалізації товарів, послуг, інтелектуальної власності у всесвітньому масштабі, розсуваючи тим самим рамки розширеного відтворення;
- Забезпечує перерозподіл фінансових ресурсів між сторонами-учасниками;
- Сприяє економії витрат обертання в сфері міжнародних розрахунків;
- Здійснює регулювання економіки.

Потреба у міжнародному кредиті пов'язана з:

- ✓ необхідністю одночасних великих капіталовкладень для розширення виробництва;
- ✓ кругообігом засобів у світовому господарстві;
- ✓ особливостями міжнародного виробництва і реалізації;
- ✓ розходженнями в обсязі і термінах міжнародних угод.

Джерелами міжнародного кредиту є: частина капіталу, що тимчасово вивільняється в підприємства в процесі кругообігу в грошовій формі; грошові нагромадження держави й особистого сектора що мобілізуються банками.

Кредиторами зовнішньоторговельних угод можуть бути банки, держава, експортери, імпортери, кредитно-фінансові організації (рис.8.9.). Однак здебільшого кредитування зовнішньої торгівлі здійснюється банками. Це може бути пряме або опосередковане кредитування.

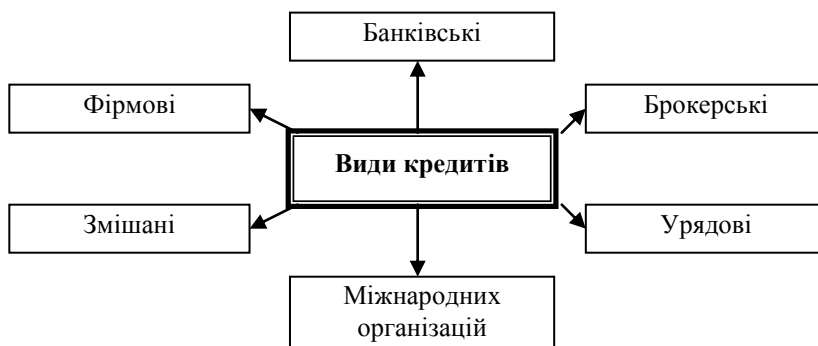

Рис. 8.9. Класифікація кредитів за кредиторами [104]

Фірмовий кредит надається підприємством (фірмою) однієї країни підприємству (фірмі) іншої країни.

Банківські кредити надаються банками чи іншими кредитними установами. Для мінімізації ризиків та мобілізації коштів банки надають кредити на основі створення консорціумів. Банківський зовнішньоторговельний кредит поділяють на два види: *фінансовий* та *експортний*.

Фінансовий кредит забезпечує можливість здійснювати торгівлю на будь-якому ринку, і це дає широкі можливості для вибору торговельних партнерів. Цей вид кредиту не завжди може бути пов'язаний з поставками товару. Центральні банки часто його використовують для валютних інтервенцій та погашення зовнішньої заборгованості.

Експортний кредит надається банком країни-експортера банку країни-імпортера (чи безпосередньо імпортеру) для кредитування поставок машин, устаткування тощо. Ці кредити надаються в грошовій формі та мають “зв'язаний” характер (тобто боржник зобов'язаний використовувати кредит тільки для купівлі товарів у країни кредитора).

Тому надання експортного кредиту одночасно сприяє розширенню експорту товарів у країну боржника.

Брокерські кредити - проміжна форма між фірмовими кредитами та банківськими. Брокери позичають кошти у банків, виступаючи при цьому як посередники. У деяких випадках брокери надають гарантії за кредитами експортерам та імпортерам.

Урядові кредити надаються урядом однієї країни уряду іншої країни за рахунок державного бюджету. Вони переважно мають довгостроковий характер (10—15 років). Такі кредити, як правило, надаються у двосторонньому порядку.

Кредити міжнародних організацій, серед яких провідне місце займають МВФ, МБРР, сприяють збалансованому зростанню міжнародної торгівлі та подоланню валютних труднощів країн-учасниць, пов'язаних з дефіцитом їх платіжного балансу. МВФ та МБРР надають не лише стабілізаційні кредити, а й структурні (на здійснення програм, спрямованих на структурні реформи в економіці країни).

Змішані кредити - це спільне кредитування великих проектів кількома кредитними установами - як міжнародними, так і національними. Участь у таких проектах можуть брати державні та приватні установи.

За формою міжнародні кредити можна поділити на фінансові і комерційні.

Фінансовий кредит - це грошовий кредит, наданий банками на умовах повернення, терміновості, платності і забезпеченості.

Різновидом фінансового кредиту є надання синдикованих кредитів.

Синдиковані (консорціальні від лат. consortium — участь) кредити — це кредити, надані двома і більше кредиторами, тобто синдикатами (консорціумами) банків одному позичальникові. Для надання синдикованого кредиту група банків-кредиторів об'єднує на визначений термін свої тимчасово вільні кошти.

Комерційний кредит - це кредит як різновид розрахунків, тобто розрахунків із розстрочкою платежів.

Основними видами комерційного кредиту є [120]:

- фірмовий кредит;
- вексельний кредит;
- обліковий кредит,
- кредит за відкритим рахунком;
- овердрафт;
- акцептний кредит;
- факторинг;
- форфейтування;
- лізинг.

Фірмовий кредит - це традиційна форма кредитування експорту, при якій експортер надає кредит іноземному покупцеві (імпортеру) у формі відстрочки платежу. Різновидом фірмового кредиту є аванс покупця (імпортера), який виплачується експортеру після підписання контракту.

Вексельний кредит - це кредит, що оформлюється шляхом виставлення переказного векселя на імпортера, який акцептує його після одержання товаросупровідних і платіжних документів.

Обліковий кредит - це купівля векселя банком до настання терміну оплати по ньому. Купівля такого векселя супроводжується індосаментом власника векселя (векселетримача), у результаті чого вексель, а разом із ним і право вимоги платежу за ним цілком переходять від векселедавця в розпорядження банку. Вексель, пред'явлений до обліку в банк, негайно ним оплачується, тобто векселетримач одержує кредит від банку.

Кредит за відкритим рахунком надається в розрахунках між постійними контрагентами особливо при періодичних постачаннях

партій однорідних товарні. Це те ж, що і розрахунки за відкритим рахунком.

Овердрафт (англ. *overdraft*) являє, собою негативний баланс на поточному рахунку клієнта банку. Овердрафт - це форма короткострокового кредиту, надання якого здійснюється шляхом списання банком коштів з рахунку клієнта понад його залишок.

Акцептний кредит - це кредит, наданий банком у формі акцепту переказного векселя (тратти), що виставляється на банк експортерами й імпортерами. При цій формі кредиту експортер одержує можливість виставляти на банк векселі на визначену суму в рамках кредитного ліміту. Банк акцептує ці векселі, гарантуючи тим самим їхню оплату боржником у встановлений термін.

Термін акцептний кредит застосовується зазвичай в тих випадках, коли банки акцептують тратти експортерів тільки своєї країни. Різновидом акцептного кредиту є акцептно-рамбурсний кредит.

Рамбурс у міжнародній торгівлі означає оплату купленого товару за посередництвом банку у формі акцепту банком імпортера тратт, виставлених експортером.

Термін „акцептно-рамбурсний кредит” застосовується в тих випадках, коли банки акцептують тратти, що виставляються на них іноземними комерційними фірмами. У цьому випадку в операцію по акцепту тратти включаються банки інших країн, які відіграють допоміжну роль і приймають на себе відповідальність перед банками-акцептантами за своєчасний переказ (рамбурсування) на їхні рахунки валютних коштів необхідних для оплати акцептованих тратт.

Факторинг (англ. *factor* - посередник) являє собою торгово-комісійні і посередницькі послуги банку чи спеціалізованої фактор-фірми. Він є специфічним різновидом короткострокового кредитування експорту і посередницької комерційної діяльності.

Форфейтування (франц. *forfait* - цілком, загальна сума) являє собою форму кредитування експорту банком або фінансовою компанією шляхом купівлі ними без обороту на продавця векселів і інших боргових вимог по зовнішньоторговельних операціях. Форфейтування, як правило, застосовується при постачаннях машин, устаткування на значні суми з тривалою розстрочкою платежу (до 5-7 років).

Лізинг - це особлива форма руху позикового капіталу, який надається насамперед у формі кредиту з наступним правом купівлі товару. Серед інших форм лізингу найбільш поширеним є *фінансовий лізинг* як різновид довгострокового кредитування, що за своїми

результатами рівнозначний продажу товару в розстрочку. При цьому обладнання здається на термін, який близький або дорівнює строку амортизації.

Залежно від терміну розстрочки розрізняють короткострокові (до одного року), середньострокові (до 5-ти років) і довгострокові (на 5-8 років) кредити. Кредитування експортно-імпортних операцій зумовлене особливостями виробництва, реалізації товарів та необхідністю одночасних великих капіталовкладень. Залежно від конкретних умов торговельної угоди використовують і різні методи кредитування експортно-імпортних операцій (рис. 8.10).

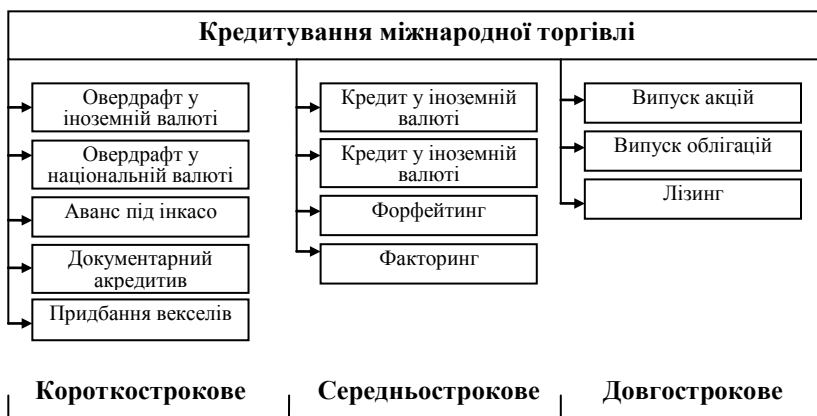

Рис.8.10. Способи кредитування міжнародної торгівлі

Тривалість кредиту визначається, з одного боку, залежно від стадії руху товару, що покривається кредитом. Так кредити, пов'язані з процесом обороту, як правило, короткострокові, а кредити, призначені для використання імпортного товару у процесі виробництва, надаються на більш тривалий строк. З іншого боку, на тривалість кредиту прямо впливає характер товару, який постачається. Традиційно склалась практика, коли короткострокові кредити надаються при поставках товарів народного споживання, продуктів харчування з відносно тривалим строком використання, побутової техніки, приборів, серійного обладнання. При поставках складнішого і дорожчого обладнання строк кредиту частіше обмежується 5 роками. Довгострокові кредити надаються при поставках комплектного, складного і дуже коштовного обладнання (судна, авіатехніка) і

зазвичай гарантуються урядовими органами або банками країни-продавця. [120]

Розмір відсотка залежить від розміру кредиту, його тривалості, валюти, ризику неплатежу і виду забезпечення (банківська гарантія, акредитив тощо). Зокрема, чим триваліше термін кредиту, тим, звичайно, вища ставка річного відсотка і тому, наприклад, ціна кредиту з розмірі 6-8% річних може виявитися занадто високою для 3-місячного кредиту і нормальною для 1- 1,5-річного кредиту. Крім того, якщо валюта кредиту сильна і стійка, кредитні відсотки будуть нижчими, ніж у випадку використання слабких валют, чий курс може бути схильний до значних коливань.

До платіжних умов, які є визначальними при кредитуванні імпорту, відносять:

- авансовий платіж;
- платіж на основі акредитива (з оплатою при пред'явленні);
- інкасо (документи проти платежу);
- платіж після отримання товару (при посередництві з відстрочкою платежу).

Кредитування експорту є необхідним, якщо використані такі умови платежу:

- платіж на основі акредитива (акредитив з відстрочкою);
- інкасо (документи проти акцепту);
- відстрочка платежу.

8.4. Міжбанківські розрахунки у сфері ЗЕД

Міжнародна, або зовнішньоекономічна, банківська діяльність, називається *банкінгом* (англ. «Banking» — банківська справа), вона містить такі елементи: іноземні організаційні одиниці банку; міжнародні кореспондентські відносини; банківські валютні перекази; принципи міжнародних банківських кредитів; інші міжнародні банківські послуги. Тобто, банкінг — це міжнародний банківський бізнес.

Міжбанківські розрахунки - це система здійснення і регулювання платежів за грошовими вимогами і зобов'язаннями, які виникають між банківськими установами в процесі їх діяльності.

Маючи широкий практичний досвід у сфері валютно-фінансових відносин, банки надають своїм клієнтам широкий спектр послуг, серед яких вибір ефективніших форм міжнародних розрахунків, консультації щодо складання платіжних умов зовнішньоторговельних контрактів, страхування ризиків, видача

банківських гарантій тощо. Ступінь їх впливу в міжнародних розрахунках залежить від масштабів зовнішньоекономічних зв'язків країни, купівельної спроможності її валюти, спеціалізації та універсалізації банків, їх фінансового стану, ділової репутації, мережі філій і кореспондентських рахунків.

Міжнародні розрахунки базуються на проведенні банками різного роду фінансових платежів. Для здійснення платежів, що перетинають кордони, банки відкривають іноземні філії або рахунки в банках-кореспондентах за кордоном. Усі великі банки, які активно працюють на міжнародному рівні, мають власні закордонні філії у найважливіших торговельних центрах світу — в Нью-Йорку, Лондоні, Токіо, Люксембурзі, Цюріху, Франкфурті-на-Майні, Гонконзі і Сінгапурі. [104]

Однак банки не можуть утримувати власні філії в усіх країнах, з якими їхні клієнти мають ділові контакти, тому для співробітництва з закордонними банками вони встановлюють кореспондентські відносини.

В Україні Міжбанківські розрахунки можуть здійснюватись[80]:

- 1) через систему електронних платежів (СЕП) Національного банку України;
- 2) через власну внутрішньобанківську платіжну систему;
- 3) через прямі кореспондентські відносини між банками.

Головним призначенням кожної із систем є якнайшвидше транспортування розрахункових документів між банками та переказування коштів від платника до одержувача. Використання внутрішньобанківської платіжної системи передбачено між установами одного банку — юридичної особи. А розрахунки між різними банками - юридичними особами здійснюються на основі кореспондентських відносин *Міжбанківські розрахунки виникають тоді*, коли платник й одержувач коштів обслуговуються різними банками, а також при взаємному кредитуванні банків і переміщенні готівки. Такі розрахунки здійснюються через кореспондентські рахунки, що відкриваються на балансі кожного банку.

Кореспондентські міжбанківські відносини — це [120]:

- різноманітні форми співробітництва між двома банками, які базуються на коректному, чесному та узгодженому виконанні взаємних доручень;

- договірні відносини між банками про здійснення платежів, розрахунків та інших послуг, що їх виконує банк за дорученням і на кошти іншого (згідно з банківським законодавством України).

Ці відносини можуть виникати між кредитними інститутами, що перебувають як усередині країни, так і за її межами. У сучасних умовах кожен банк зв'язаний кореспондентськими узами не з одним, а з десятками, а іноді й тисячами банків.

Кореспондентські відносини можуть існувати між різними типами кредитних установ, у тому числі банками з різних країн: між різними незалежними комерційними банками; між комерційними банками й центральним банком даної країни або інших країн; між центральними банками суверенних держав.

Зазначені відносини можуть також мати місце між комерційними банками й спеціальними міжбанківськими організаціями типу клірингових (розрахункових) палат.

Класичною формою кореспондентських відносин служать відносини між різними комерційними банками.

Предметом кореспондентських відносин є ділові відносини між двома банками і актуальні в тому випадку, коли один банк з метою здійснення своїх операцій хоче користуватися послугами іншого банку.

Наявність широкої мережі кореспондентських рахунків надає можливість банкам [120]:

- звернутися за консультацією про торгові і правові звичаї безпосередньо до партнера у відповідній державі;
- одержати довідку про фірми-резиденти цих держав з метою консультації власних клієнтів;
- рекомендувати партнера як адресата-референта;
- рекомендувати третій особі партнера як уповноваженого з перевірки підписів посадових осіб;
- включити банк-кореспондент як посередника у проведення угод по інкасо або акредитуванню та ін.

Головною операцією великих комерційних банків-кореспондентів є кліринг (взаємний залік) чеків й інших розрахунково-платіжних документів. По мірі розвитку банківської системи й зростання значення депозитів банки-кореспонденти стали надавати один одному й інші послуги. Наприклад, великі банки пропонують дрібним банкам послуги з керування активами, надають їм кредити для поповнення резервів. Дрібні банки також, одержують від своїх банків-кореспондентів консультації по інвестиційних і правових питаннях, інформацію про оцінку кредитоспроможності

комерційних позичальників, сприяння у підборі кадрів і допомогу в міжнародних операціях. Нарешті, банки-кореспонденти можуть видавати один одному позички, а також співробітничати у видачі великих позичок солідним клієнтам.

Банки як учасники кореспондентських відносин можуть мати кілька видів кореспондентських рахунків. За допомогою цих відносин банки зв'язуються в єдину систему. Вони як би доповнюють один одного, виступаючи як клієнти один одного.

Установлення кореспондентських відносин здійснюється не тільки між банками, що розташовані в різних країнах, а й у межах національних кордонів.

Оформлення відносин між банками в різних країнах відбувається по-різному. Наприклад, в Україні та в інших країнах СНД при установленні кореспондентських відносин укладається двосторонній договір. У Швейцарії, Англії та інших країнах Європи кореспондентські відносини оформлюються за допомогою листів на ім'я керівництва банку з проханням відкрити коррахунок. Відкриття відносин завжди супроводжується низкою контрольних документів, таких як: річний звіт, баланс, тарифи комісійних винагород за операціями тощо.

На практиці існують дві можливості оформлення кореспондентських відносин банків [104]:

- із взаємним відкриттям рахунків (А-кореспонденти);
- без відкриття рахунків (Б-кореспонденти).

У разі *А-кореспондента* (рис.8.11) зв'язок між банками здійснюється через кореспондентський рахунок - рахунок для обліку розрахунків, які виконує одна банківська установа за дорученням і на кошти іншої банківської установи на підставі укладеного кореспондентського договору (угоди).

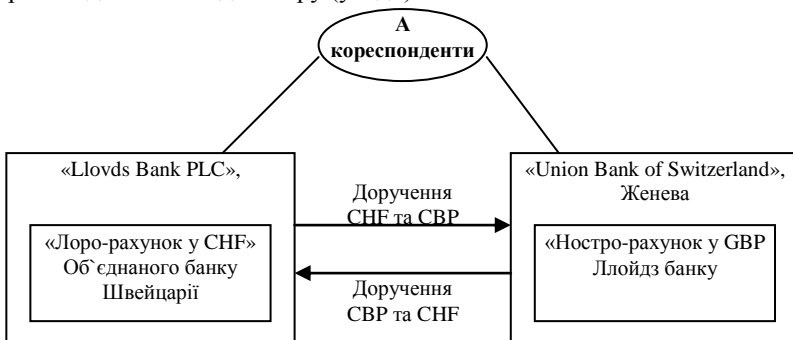

Рис. 8.11. Кореспондентські відносини між банками типу А [120]

Банки відкривають рахунки в іноземних установах у національній валюті країни-контрагента. На рахунках відображаються всі операції, що здійснюють банки за дорученням своїх клієнтів та за власний рахунок. Оскільки власник рахунку зобов'язаний знати щоденні залишки на своєму рахунку і його стан, то для нього складається виписка, яка відправляється через систему (СВІФТ або телексом чи поштою. Надсилаються також повідомлення (авізо) за рахунком про проведення відповідних операцій, які містять всю інформацію, необхідну учасникам останніх. [104]

Коррахунки, відкриті в комерційних банках, підрозділяються на рахунки “Ностро”, “Лоро”. “Ностро” називається рахунок, відкритий одним банком в іншому комерційному банку. Рахунок “Ностро” відображається у банку-власника в активі, а в обслуговуючого банку-кореспондента — в пасиві балансу.

“Лоро” називається рахунок, відкритий у одному банку для іншого комерційного банку — його власника. Тому один і той самий коррахунок для банку-власника буде рахунком “Ностро”, а для обслуговуючого банку — рахунком “Лоро”. В обслуговуючого банку-кореспондента “Лоро” відображається в пасиві балансу, а в банку-власника — в активі балансу.

Кореспондентський рахунок, відкритий банком для іноземного банку-кореспондента, в іноземній практиці ще називається рахунком “Востро”. Для банків України рахунки “Востро” — це, власне, те ж саме, що й рахунки “Лоро”.

У багатьох країнах світу на кошти, що перебувають на рахунках „Ностро”, відсотки не нараховуються. У зв'язку з цим банки намагаються тримати на рахунках мінімально припустимі залишки, розміщуючи тимчасово вільні кошти на світових ринках позичкових капіталів.

Б-кореспонденти не ведуть взаємних розрахунків. Тому потрібна третя кредитна установа для перерахунку коштів в іноземній валюті, тобто домовленості про агентські послуги.

Зокрема, у Б-кореспондента доручення, що надійшли прямо, виконуються негайно, і тому обов'язково має бути домовленість з третьою кредитною установою про придбання необхідної грошової суми. Для цього дуже часто між банками взаємно відкриваються кредитні лінії, які полегшують ділові відносини.

8.5. Електронні системи міжбанківських розрахунків

Усі нині діючі системи банківських операцій підрозділяються на системи банківських повідомлень і системи розрахунків. Відмінність між ними полягає в тому, що в рамках системи банківських повідомлень здійснюється тільки оперативна пересилка і зберігання розрахункових документів, врегулювання платежів надано банкам-учасникам, функції ж системи розрахунків безпосередньо пов'язані з виконанням взаємних вимог і зобов'язань членів. До першої групи відносяться такі системи, як SWIFT і BankWire — приватна електронна мережа банків США, до другої — FedWire — мережа федеральної резервної системи (ФРС) США; Нью-йоркська Міжнародна платіжна система розрахункових палат CHIPS; Лондонська автоматична система розрахункових палат CHAPS; платіжна система країн ЄВС - TARGET. Електронні системи розрізняються за кількістю сторін, що беруть участь у переказах і розрахунках: SWIFT організовує пересилку банківських повідомлень на двосторонній основі, тобто між кожними двома учасниками; системи ФРС, CHAPS, CHIPS регулюють платіжні зобов'язання на багатобічній основі.

SWIFT (Society for World-Wide Interbank Financial Telecommunications) — СВІФТ (міжнародна міжбанківська організація по валютним і фінансовим розрахункам телексом). СВІФТ є провідною міжнародною організацією у сфері фінансових телекомунікацій. Основними напрямками діяльності СВІФТ є надання оперативного, надійного, ефективного, конфіденційного і захищеного від несанкціонованого доступу телекомунікаційного обслуговування для банків і проведення робіт зі стандартизації форм і методів обміну фінансовою інформацією.

СВІФТ не виконує клірингових функцій і є лише банківською комунікаційною мережею, орієнтованою на майбутнє. Повідомлення що передаються, враховуються у вигляді переказу по відповідним рахункам „ностро” і „лоро”, так як і при використанні традиційних платіжних документів.

Головними сферами діяльності системи СВІФТ є:

- платежі — системи для виконання банківських інструкцій, інструкцій клієнта, повідомлень, заяв, клірингу і розрахунків;
- цінні папери — системи для підтримки торговельних підтверджень, клірингу, розрахунків і процедури зберігання. СВІФТ надає мережеві послуги для CREST (система розрахунків за цінними паперами у Великобританії) і CGO (клірингова палата і депозитарій у Великобританії);

- іноземна валюта і грошові ринки — системи для підтримки повідомлень підтвердження, відповідностей, двосторонніх і багатосторонніх відносин. СВІФТ забезпечує засоби відповідностей і повідомлень для ЕСНО (Клірингова палата іноземної валюти Інтербанку в Лондоні).

На сьогодні СВІФТ об'єднує 4800 банків і фінансових організацій, розташованих в 155 країнах світу (серед них більше 2700 банків), в яких нараховується більше 20000 терміналів. Всі вони, незалежно від їх географічного розташування, мають можливість цілодобової взаємодії один з одним 365 днів в році. Зараз по мережі СВІФТ щоденно передається до 5 млн. фінансових повідомлень.

В Україні учасниками СВІФТ стали більше 20 банків, у тому числі НБУ, Перший український міжнародний банк, Укрсоцбанк, Промінвестбанк, Укрексімбанк, Градо-банк, банк „Ажіо”, Приватбанк, а також Українська міжбанківська валютна біржа.

Англійська електронна система автоматизованих клірингових розрахунків CHAPS є системою переказу кредиту протягом одного дня і зв'язує 12 банків, включаючи Англійський банк. Банки, одержуючи повідомлення про переказ коштів через цю систему, повинні надати кошти стороні, що кредитується протягом дня. Це сприяє підвищенню ефективності CHAPS для ділових і фінансових кіл. Переказ коштів через систему є безумовним і безвідзивним.

У Франції з 1984 р. функціонує система переказу коштів Sagritter (Сажіттер). Система була задумана як філіал SWIFT. Банки-учасники направляють доручення про переказ коштів у Французький банк, використовуючи Сажіттер, указуючи одну з трьох дат проводки: сьогоднішнього дня, наступного дня або через два дні. „Псевдорахунок” банку-відправника негайно дебетується згідно дати проводки, а „псевдорахунок” банку-одержувача кредитується згідно дати надходження, доручення про переказ прямує в банк-одержувач. В кінці робочого дня дебет і кредит, пов'язані з „псевдорахунками” на конкретну дату, записуються на рахунок банку що бере участь у Французькому банку разом з результатами інших операцій. Але Французький банк не дозволяє банкам мати дебетових сальдо по рахунку. Якщо дебетове сальдо не покривається на початку наступного дня, то Французький банк може анулювати дебетові проводки, виконані Сажіттер, а також кредити в порядку, зворотному прийому доручень.

Серед електронних систем переказів, діючих в США, найкрупнішими є FedWire і CHIPS. Вони обслуговують понад 90% всіх міжбанківських внутрішніх розрахунків з США.

FedWire — найбільша комунікаційна банківська мережа. У федеральній резервній системі (ФРС) FedWire бере участь близько 5,5 тис. кредитно-фінансових інститутів. Принцип роботи електронної системи розрахунків ФРС обумовлений самим структурою ФРС США. Кожний банк бере участь в системі через свій регіональний федеральний резервний банк. Діючи від свого імені або від імені свого клієнта, один банк просто переміщає частину коштів від свого резервного рахунку на резервний рахунок банку-бенефіціара, останній приймає їх від свого імені або від імені бенефіціара (залежно від того, кому адресований платіж). Цей спосіб розрахунків призводить до того, що засоби на резервному рахунку банку-учасника FedWire обертаються протягом дня 12 разів. На банківському рівні платіж скоюється практично вмиль — резервний рахунок одного банку дебетується, а іншого кредитується.

Кожний федеральний резервний банк обслуговує регіональну комп'ютерну мережу і балансує платежі і перекази банків усередині свого регіону. Якщо платіж адресований кредитно-фінансовій установі іншого регіону, то резервний банк платника звертається до резервного банку одержувача через центральний процесор в Калпепері.

Кожний з учасників системи розрахунків ФРС обслуговує всі нижчі рівні. Проте головною ланкою є переміщення засобів на резервних рахунках банків. Фактично система приймає на себе відповідальність тільки за рух засобів у федеральних резервних банках і між ними, тобто в мережі першого і другого рівня.

Відповідальність за комп'ютерний зв'язок банків-учасників з клієнтами несуть самі банки. Платіж вважається завершеним з моменту перерахування коштів на резервний рахунок банку-одержувача, відкликати його неможливо.

Система CHIPS почала свою роботу в 1970 р. Створення електронної мережі нью-йоркських банків викликане необхідністю враховувати швидкорослий об'єм розрахунків за міжнародними операціями. Оскільки здійснення всіх розрахунків в повному обсязі в єдиному центрі скрутно, система CHIPS розроблялася як система децентралізована. Зі всіх банків-учасників були вибрані 12 найбільших для здійснення розрахунків між всіма іншими. Учасниками CHIPS можуть бути банки з капіталом не менше 250 млн.дол. Всі учасники CHIPS повинні мати відділення в Нью-Йорку, сполучені з комп'ютерами розрахункових банків. Система CHIPS має істотні відмінності від інших. Це пов'язано із тим, що міжбанківські зобов'язання і вимоги не регулюються нею негайно після виставлення відповідних документів у вигляді електронних повідомлень, а

нагромаджуються протягом робочого дня, після закінчення якого підводиться баланс.

Остаточні платежі проводяться розрахунковими банками шляхом переказу коштів на резервних рахунках у Федеральному резервному банку Нью-Йорка по мережі Fed-Wire. Таким чином, розрахункові банки в системі CHIPS виконують ті ж функції, що і федеральні резервні банки в системі ФРС і розрахункові банки в CHAPS з тією відмінністю, що платежі не виконуються негайно. Система накопичення взаємних зобов'язань зручна для банків-учасників, всі платежі регулюються протягом одного дня; федеральний резервний банк Нью-Йорка визначає резервну позицію банків після закінчення робочого дня.

Проте для клієнтів банку така система створює певну незручність, оскільки бенефіціару гроші можуть поступити тільки після 18 годин. Однак, ця система зручна тим, що усі вчинені протягом дня перекази коштів на суму близько 400 млрд.дол. зводяться до декількох остаточних платежів на суму в 4-5 млрд.дол.

Поява єдиної валюти євро зумовила реформу платіжних систем країн ЄС. Основним досягненням цієї реформи стало створення нової платіжної системи TARGET (Trans-European Automated Real Time Gross Settlement Express Transfer System).

Метою створення цієї системи є: забезпечення безпечного і надійного здійснення міжнародних розрахунків у євро; підвищення ефективності розрахунків між країнами ЄС; задоволення потреб монетарної політики центрального банку.

Система TARGET складається з двох основних компонентів:

- системи здійснення великих розрахунків у режимі реального часу (Real Time Gross Settlement Systems, RTGS) п'ятнадцяти країн ЄС. їх об'єднує спеціальна система комунікацій (Interlinking System). Якщо країна має кілька систем RTGS, лише одна з них приєднується до TARGET;
- системи зв'язку між національними системами RTGS — платіжного механізму Європейського центрального банку (ECB payment mechanism, EPM).

Система TARGET розрахована на здійснення платежів великих розмірів за такими операціями:

- операції на відкритому ринку та грошові операції між ЄЦБ і національними центральними банками країн-членів;
- розрахунки за фінансовими операціями між комерційними банками;

- великі платіжні операції клієнтів комерційних банків. Поряд з національними центральними банками країн ЄС, які приєдналися до TARGET

1 січня 1999 р., система доступна для країн ЄС поза межами зони євро. Інші країни світу не матимуть прямого доступу до системи.

Комерційні банки ЄС не зобов'язані здійснювати комерційні платежі через систему TARGET, але мають приймати через неї вхідні платежі, якщо вони підключені до національної системи RTGS. До системи TARGET також мають доступ майже всі кредитні установи ЄС. Кожен з учасників системи має бути зареєстрований і отримати ідентифікаційний номер - Bank Identifier Code (BIC).

Переваги системи TARGET:

- здійснення операцій у режимі реального часу за кілька секунд;

- простота і зручність використання;
- вільний доступ;
- безвідкличний характер платежів;
- використання технологій СБІФТ.

Недоліки цієї системи - велика вартість послуг та обмежені можливості обробки великих обсягів платежів.

Основна проблема розрахункових електронних систем - великий обсяг денних овердрафтів, виникаючих при перевищенні резервного рахунку, при затримці надходжень від клієнтів і т.п. Загальна величина денних овердрафтів в системі ФРС і CHIPS досягає 80 млрд.дол.

Для здійснення електронних платежів у межах України використовується система електронних платежів **НБУ (СЕП)** - загальнодержавна платіжна система, що забезпечує здійснення розрахунків між банківськими установами, органами державного казначейства на території України із застосуванням електронних засобів приймання, обробки, передавання та захисту інформації. *Програмне забезпечення СЕП складається із:* програмно-технічних комплексів - автоматизованих робочих місць (АРМ), що відповідають трьом рівням структури СЕП:

- 1) центральна розрахункова палата - АРМ-1, АРМ інформаційно-пошукової системи НБУ (ІПС);
- 2) розрахункові палати - АРМ-2;
- 3) банківські установи-учасники СЕП - АРМ.-НБУ.

Інформаційно-пошукова система НБУ (ІПС) - складова частина СЕП, що призначена для надання користувачам довідкової інформації про платежі, виконані засобами СЕП.

Учасниками СЕП є:

- територіальні управління НБУ;
- комерційні банки (філії), які мають технічні рахунки в розрахунковій палаті (РП) або Центральній розрахунковій палаті (ЦРП).

8.6. Система клірингу

Кліринг – визначення належних до виконання зобов'язань за правочинами, підготовка документів, що є підставою їх припинення та/або виконання, а також забезпечення виконання таких зобов'язань;

Клірингова діяльність - це діяльність по встановленню взаємних зобов'язань (збір, звірення, коректування інформації з угод із цінними паперами й підготовка бухгалтерських документів по них) і їхньому заліку по поставках цінних паперів і розрахункам по них.

Клірингова діяльність може здійснюватися тільки юридичною особою на основі відповідної ліцензії. Організація, що спеціалізується на клірингу між учасниками відповідного ринку, може називатися: клірингова організація, клірингова палата, кліринговий центр, розрахункова палата.

Процедура клірингу. Відповідно до поняття «клірингова діяльність» процедура клірингу складається із трьох частин:

1) збір вихідної інформації, її звірення й у випадку наявності розбіжностей в інформації, отриманої від протилежних сторін угоди, проведення її коректування;

2) підготовка бухгалтерських документів на основі вихідної інформації про угоди; дана інформація необхідна, щоб провести відповідні перерахування коштів з банківських або інших розрахункових рахунків учасників ринку й перереєстрації прав власності на передані у зв'язку із цим цінні папери;

3) проведення заліку взаємних вимог учасників ринку друг перед іншому по грошових платежах і поставкам кожного цінного папера. Процедура заліку дозволяє різко скоротити потоки грошей і переміщення цінних паперів між учасниками ринку, оскільки в цьому випадку здійснюються лише рух підсумкових грошових сум і сальдоване переміщення цінних паперів.

Кожна країна вибудовувала систему клірингу виходячи з історичного розвитку власних біржових інститутів, рівня довіри між учасниками ринку, принципів торгів і розрахунків. У загальному випадку, існує дві принципові системи клірингових

взаємин: коли клірингова компанія не є центральною стороною по угоді і коли вона є такою (рис. 8.12).

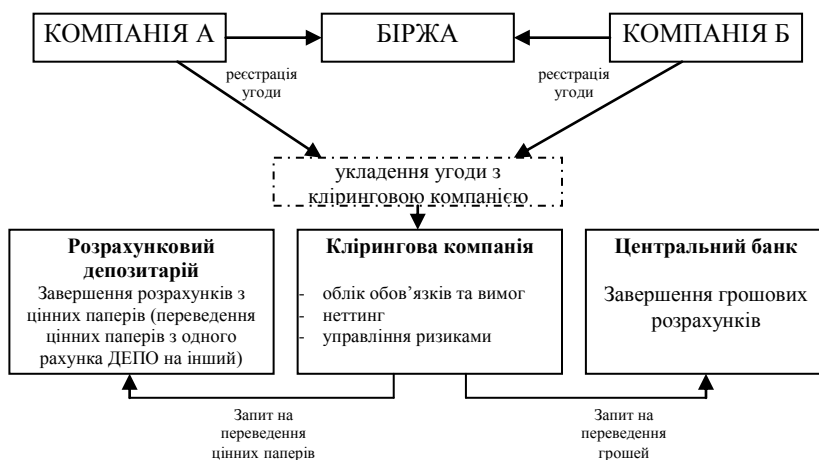

Рис.8.12. Принципова схема роботи клірингової компанії, яка є центральною стороною по угоді [115]

У першій схемі клірингова організація сама не є безпосереднім учасником угоди, хоча при цьому гарантує її виконання. Ризик невиконання зобов'язань у рамках процедури клірингу усувається за рахунок реалізації принципу Постачання Проти Платежу (*Delivery Versus Payment*). Після того як Компанія А укладає угоду з Компанією Б (наприклад продає Компанії Б цінні папери), з біржі направляється інформація про угоду в клірингову компанію, що у свою чергу (провівши залік і розрахувавши нетто позицію) відправляє доручення в Депозитарій (для завершення розрахунків по цінних паперах) і в Центральный Банк чи в будь-яку іншу дублюючу платіжну систему (для завершення грошових розрахунків).

Таким чином, при здійсненні клірингу на основі DVP клірингова компанія бере на себе ризики розрахунку вимог і зобов'язань і виконання угод (постачання паперів і грошей). Відзначимо, що механізми управління ризиками при використанні принципу DVP можуть бути різними. Зокрема, може застосовуватися правило повного або часткового депонування коштів і паперів, чи, наприклад, розвинута система кредитування коштами і паперами, забезпечена пулом банків.

Також використовується принцип солідарної відповідальності учасників ринку (створення гарантійного фонду), різні види страхування, система лімітів тощо.

Основна відмінність другої схеми клірингу від першої полягає в тому, що клірингова компанія в даному випадку стає контрагентом по угоді. Фактично, вона стає продавцем для покупця цінного паперу і покупцем для його продавця. При цьому клірингова компанія бере на себе кредитний ризик, що виникає при здійсненні угоди: у випадку відмови чи неможливості завершення угоди однієї зі сторін, клірингова компанія буде зобов'язана завершити цю угоду (продавши цінні папери покупцю або виплативши їхню вартість продавцю).

Таке серйозне залучення клірингової організації в операції на ринку багаторазово збільшує рівень ризику, якому піддається клірингова компанія, але це так само знижує ризики, яким піддаються учасники торгів.

Залежно від особливостей здійснення розрахунків між сторонами угоди, розрізняють такі системи клірингу [114]: 1) одинична система; 2) залік.

Одинична система є фундаментальною формою клірингу і виконання. Покупець цінних паперів після укладення угоди переводить грошові кошти або їхній еквівалент у допустиму для продавця форму. Продавець, своєю чергою, тримає цінні папери у формі, придатній для поставки покупцю. Після цього обидві сторони обговорюють певний механізм обміну паперів на гроші. Всі подальші угоди між сторонами протягом цього біржового дня здійснюються за цією самою схемою, але цілком незалежно від попередніх або подальших угод.

Систему заліку використовують за значної інтенсивності фондових операцій. Вона вможливує зведення розрахунків за певним видом цінних паперів до мінімальної кількості їх передач. Замість одиничної системи оброблення здійснюють сукупно, зрештою наприкінці робочого дня для кожної сторони визначається одна кінцева абсолютна цифра, що характеризує її стан і зобов'язання. Разом із тим залік ускладнює процедуру клірингу. Система заліку є найпридатнішою для ринків з великими обсягами, особливо для тих, де значна кількість угод укладається між відносно незначною кількістю учасників.

Існують системи заліку двох видів: двосторонні й багатосторонні.

Двостороннім, або парним, визначається залік, що відбувається між двома одними й тими самими сторонами, які

впродовж одного робочого біржового дня уклали кілька угод щодо одного виду цінних паперів. У цьому разі система двостороннього заліку дає змогу визначити підсумкове число належних передач кожною стороною цінних паперів або грошей. Таким чином здійснюється зіставлення зустрічних вимог і розрахунок чистого сальдо заборгованості одного контрагента іншому. Таке зіставлення може здійснюватися як за цінними паперами (за кожним видом цінних паперів), так і за грошовою сумою. Не завжди на одному й тому самому ринку метод грошового взаємозаліку може збігатися з методом взаємозаліку за цінними паперами (це залежить від способу і системи здійснення фінансових платежів і поставки цінних паперів). Двосторонній залік застосовують рідко, головним чином на позабіржовому ринку у відносинах між сторонами, які довіряють одне одному, а також на невеликих фондових біржах з невеликою кількістю учасників і незначним обігом.

За багатостороннього заліку процедура починається з того, що для кожного учасника клірингу здійснюється калькуляція його власних вимог або зобов'язань за всіма угодами за конкретний період (як правило, день). З усіх вимог конкретного учасника вираховують усі його зобов'язання й обчислюють чисте сальдо, для учасника сальдо називається «позицією». Якщо сальдо дорівнює нулю, має місце «закрита позиція»; якщо сальдо не дорівнює нулю — «відкрита позиція». Якщо сальдо додатне, тобто обсяг вимог конкретного учасника перевищує його зобов'язання, тоді вважають, що в нього відкрита «довга позиція». Якщо сальдо від'ємне, тобто зобов'язання учасника перекриваються його вимогами, то вважають, що у нього відкрита «коротка позиція».

Процедура багатостороннього взаємозаліку з розрахунком чистих позицій учасників угоди на етапі клірингу у зарубіжній літературі дістала назву неттінг (від англ. netting).

За результатами процедури взаємозаліків за кожним видом цінних паперів і за грошовими засобами визначають учасників клірингу, які мають короткі позиції (їх називають нетто-боржниками) і учасників, які мають довгі позиції (їх називають нетто-кредиторами).

З технічного боку можна виділити дві принципово різні схеми клірингу на основі ССР – «відкрита пропозиція» і «новація».

Відкрита пропозиція. Особливість методу відкритої пропозиції полягає в тому, що при укладенні угоди договір між контрагентами по угоді не підписується.

Фактично, при збігу цін зустрічних заявок автоматично формуються два контракти: на купівлю активу між кліринговою

палатою і брокером і аналогічний контракт на продаж активу з іншим брокером. У результаті брокерська організація – кліринговий член не піддається кредитному ризику. Метод відкритої пропозиції особливо ефективний у випадку анонімних торгів, при яких використовують принцип безупинного зустрічного аукціону.

Новація. Другий метод проведення клірингу за принципом ССР припускає укладення контракту на купівлю/продаж активу між контрагентами-брокерськими компаніями, з наступною перереєстрацією (новацією) виникаючих прав і зобов'язань на клірингову палату. При такому методі проведення клірингу і розрахунків учасники ринку несуть кредитні ризики до моменту реєстрації контрактів у кліринговій компанії, тобто до моменту здійснення новації. Метод новації більш пристосований для ринку низьколіквідних активів, а також для ринку, на якому знаходяться в обігу інструменти з відстроченим терміном виконання зобов'язань (наприклад, термінові контракти – ф'ючерси й опціони, для яких кредитний ризик є відкладеним у часі). Крім того, метод новації може бути використаний для ринку великих разових угод (наприклад, для великих облігаційних пакетів), що припускає договірний неанонімний характер здійснення операцій.

8.7. Оцінка надійності та вибір комерційних банків суб'єктами ЗЕД

Світова економічна криза і банкрутство багатьох банків гостро ставить питання про необхідність всебічної оцінки фінансового стану комерційних банків з метою уникнення ризику втрати грошей їх вкладниками. На сьогодні таку оцінку проводять за допомогою рейтингування. Перевагою цього підходу є те, що в процесі оцінки виконується не тільки внутрішній аналіз його діяльності, а й порівняння результатів роботи банку з результатами інших банків.

Науково обґрунтовані рейтинги банків виконують багато важливих функцій. Серед них такі:

- визначення місця банку серед інших банків, що, своєю чергою, дає можливість менеджеру оцінити «слабкі» та «сильні» сторони кредитної установи порівняно з іншими і прийняти адекватні рішення щодо вдосконалення її майбутньої діяльності;

- оцінка банків клієнтами – підприємствами і населенням, інвесторами для прийняття рішень стосовно співпраці з тією чи іншою банківською установою;

– міжнародна оцінка надійності та стабільності з метою налагодження контактів і надання рейтингу банківській системі країни загалом.

Основна мета рейтингового оцінювання у практичній сфері полягає у визначенні допустимого рівня довіри до банку з боку потенційних клієнтів, його надійності. Смисловою характеристикою цього терміна є категорії «стабільність» та «стійкість». Обидві характеристики тією чи іншою мірою покладено в основу різних рейтингових методик.

Методи та прийоми оцінки фінансової стійкості комерційних банків постійно змінюються і вдосконалюються, оскільки можуть змінюватися цілі моніторингу, розширюватися перелік підходів, а також сфера їх застосування.

Зокрема, сучасні підходи до організації моніторингу фінансового стану банків можна класифікувати наступним чином (табл. 8.3) [63]:

- 1) коефіцієнтний аналіз та аналіз однорідних груп (Німеччина, США);
- 2) рейтингові системи оцінки, що передбачають ранжування банків (США, Італія, Франція, Росія, Україна, Польща, Чехія, Словаччина, Туркменістан, Казахстан, Узбекистан, Вірменія, країни Балтики);

Таблиця 8.3- Системи моніторингу фінансового стану банків у світовій практиці [63]

№ за/п	Підходи до організації Моніторингу фінансового стану банків	Системи моніторингу фінансового стану банків	Основні методи аналізу та оцінки фінансової стійкості, що застосовуються у системах моніторингу
1.	Системи коефіцієнтного аналізу та аналізу однорідних груп	BAKIS (Німеччина), Bank Monitoring Screens – BMS (США).	метод порівняння фактичних значень відповідних показників з встановленими нормативними (плановими) значеннями; метод порівняння фактичних значень показників з середніми їх величинами по групі однорідних банків;
2.	Рейтингові системи оцінки: - “інсайдерські” - “дистанційні”	CAMELS (США); CAMELS (Україна); CAMELS (Польща, Чехія, Словаччина, Туркменістан, Казахстан, Узбекистан, Вірменія, країни Балтики); UBSS (США); CAMEL (РФ); BOPEC (США); CAMEO (США); ROCA (США); CAEL (США); PATROL (Італія); ORAP (Франція); CAMELS (в складі BASIC) – Аргентина.	індексний метод; бальний метод; метод порівняння з показниками банків –лідерів; факторний аналіз; метод порівняння фактичних значень показників з середніми їх величинами по групі однорідних банків;
3.	Системи комплексної оцінки банківського ризику	RAST (Нідерланди), RATE (Великобританія).	індексний метод; експертний метод;
4.	Статистичні моделі: - розрахунок рейтингів та Рейтингових понижень - прогнозування банкрутств і “виживання” - очікуваних збитків	SEER Rating (США), SCOR (США); SEER Risk Rank (США), Bank Calculator – OCC (США); SAABA (Франція).	дискримінантний аналіз; кореляційний аналіз; аналіз темпів зростання значень певних показників; факторний аналіз; регресійний аналіз; метод аналізу динаміки та побудови тренду;
5.	Макро- та мікроруденційний аналіз	Система ПФУ, стрес-тестування (країни-члени МВФ).	сценарний аналіз; аналіз чутливості портфеля; метод розрахунку максимальних втрат.

3) комплексні оцінки банківського ризику (Великобританія, Нідерланди);

4) статистичні моделі (системи «попереднього реагування») (США);

5) макропруденційний аналіз (країни-члени МВФ).

Застосування кожного з цих підходів передбачає виконання відповідних завдань, зокрема: 1) оцінку поточного фінансового стану (стійкості); 2) прогнозування майбутнього фінансового стану; 3) визначення категорії ризику; 4) кількісний аналіз та певні статистичні процедури.

Варто відзначити, що рейтингові системи, коефіцієнтний аналіз, комплексні оцінки банківських ризиків забезпечують оцінку поточного фінансового стану комерційних банків, тобто оцінку їх фінансової стійкості на певну дату. Для оцінки фінансової стійкості банку в майбутньому призначені статистичні моделі.

У міжнародній банківській практиці здебільшого використовують недержавні рейтинги, перевагою яких є їх відкритість. Публікація рейтингів незалежними агентствами дає змогу самостійно вибрати банк, який відповідає необхідним критеріям. Об'єктивність таких рейтингів значною мірою залежить від достовірності даних і системи використовуваних показників.

Контрольні питання:

1. Проаналізуйте способи платежу з позицій визначення переваг та недоліків їх використання для експортера та імпортера.

2. Визначте переваги та недоліки використання у здійсненні міжнародних розрахунків документарних та недокументарних форм платежу.

3. Серед недокументарних форм розрахунків визначіть, яка, на Вашу думку, є найбільш зручною і безпечною у використанні: а) якщо Ви експортер; б) якщо Ви імпортер.

4. Ви виробник товару, який вперше виходить на світовий ринок. Яку форму розрахунку Ви оберете для співпраці із своїм зарубіжним партнером і чому?

5. Наскільки важливо ґрунтовно підходити до вибору комерційного банку суб'єкту ЗЕД? Які методи оцінки надійності комерційних банків, на Вашу думку, є найбільш показовим?

